

Slavoj Žižek: Nasilje

»Ste zaprti? Pojte več te čokolade!«

V svoji najnovejši knjigi (pri založbi Analecta je izšla oktobra lani) Slavoj Žižek piše o nasilju. Sijajne problematizacije udomačenega (ne)razumevanja nasilja, ki se navdihujejo pri Heglu, Marxu, Nietzscheju, Heideggerju, Lévinasu, Freudu, Lacanu, v *Hollywoodu*, poeziji, zgodovini, humorju itn., si v knjigi sledijo dobesedno kot po tekočem traku. Nekatere (ampak res samo nekatere) poante, ki jih podaja pisec, je sicer pri nas že pred njim najmanj enako dobro in precej bolj konsistentno problematiziral kriminolog Kanduč. Kljub temu gre brez dvoma za izjemno delo, še eno Žižkovao *mojstrovino* in nadvse dragocen prispevek k ontologiji in fenomenologiji pojava, ki je – jasno – kriminološka kategorija *par excellence*. Skratka, kapo dol pred Žižkom (nejeverni Tomaži *go home!*)! V želji, da bi bilo čim manj izpuščenega, je obseg tega prikaza močno narasel. Midva nisva kriva – »kriv« je Žižek!

Pisec (»Dve minuti dobrega filma mi pomenita več od usode Slovenije«) že v uvodu strelja z vsemi topovi! Preludij, ki ima naslov **Tiranova krvava oblčila**, prične s pripovedjo o delavcu, ki je bil osumljen kraje. Vsak večer, ko je zapuščal tovarno, so pazniki skrbno pregledali samokolnico, ki jo je ves dan potiskal pred seboj. Samokolnica je bila vedno prazna. Naposled so le ugotovili, da je kradel – samokolnice. Enak paradoks po Žižkovem mnenju velja tudi za nasilje! Če želimo razumeti, kaj ga »poganja«, je treba storiti korak nazaj, treba se je izviti iz fascinirajoče vabe neposrednega subjektivnega nasilja, ki je scela transparentno in katerega agent je scela določljiv. To je izhodišče ali nemara kar aksiom Žižkove knjige: subjektivno nasilje je zgolj najvidnejši vrh trikotnika. Ta poleg subjektivnega nasilja vključuje simbolno nasilje (prisotno je v jeziku, ki je sam po sebi »utelešeno nasilje« in kot tak – kot bi dejal Heidegger – tvori našo »hišo biti«) in sistemsko nasilje (manifestira se z zatiranjem in eksploatacijo, ki sta posledica »gladkega« in »normalnega« delovanja družbeno-ekonomskega sistema).

Da bi bolje osvetlil poanto, se Žižek v nadaljevanju igra s koncepti kvantne fizike. Med »temno materijo« v kvanti fiziki in sistemskim nasiljem lahko po njegovem prepričanju potegnemo jasno vzporednico: četudi je objektivno nasilje nevidno, ga je treba vzeti v obzir, če želimo pojasniti »iracionalne« izbruhe subjektivnega nasilja. Nevidno objektivno nasilje vzdržuje »ničelni nivo«, na temelju katerega percipiramo neposredno subjektivno nasilje – da bi zaznali objektivno nasilje, je po piščevem mnenju potreben nekakšen »paralaktični premik«. Na teh predpostavkah se Žižkova knjiga nasilja ne loteva neposredno, temveč s »šestimi pogledi (tj. poglavji)

od strani«. Njena osnovna premisa je, da je, po eni strani, v neposrednem soočanju z nasiljem na delu nekaj mistificirajočega (groza in empatija z žrtvami deluje kot neuklonljiva vaba, ki nas odvrča od mišljenja) in da, po drugi strani, tudi morebitno hladnokrvno znanstveno klasificiranje nasilja tako rekoč po definiciji prezre njegov travmatični domet – kakor da hladna analitika nekako participira v nasilju njenega objekta. Drugi del premise Žižek ponazori s primerom: tisto, kar poročilo o travmatičnem dogodku (npr. posilstvu) naredi verodostojno, je v bistvu njegova faktična nezanesljivost, zmedenost in nekonsistentnost – če bi bila žrtev sposobna na jasen – tako rekoč znanstven – način poročati o svoji bolečini, bi to v nas vzbudilo sum. Enako velja za priče holokavsta: če bi bile zmožne ponuditi jasno poročilo o tistem, kar so videle, bi se s tem diskvalificirale. Na tej točki je treba po Žižkovem mnenju popraviti Adorna (»Pisati poezijo po Auschwitzu je barbarstvo...«): ne poezija, ampak proza je tista, ki po Auschwitzu ni več mogoča. Spodleti realistična proza, medtem ko je poetična evokacija neznosnega ozračja v taborišču mnogo bolj na mestu (ob tem nas Žižek spomni na pregovor, da se tam, kjer besede odpovedo, prične glasba). Na podlagi vsega tega pisec sklene, da je edini pravi pristop »stranski pogled« na nasilje, s katerim slednjega ves čas »držimo na distanci«.

Žižek zanika, da gre pri tem za regredacijo h kontemplativni drži, ki se izneveri »dolžnosti ukrepanja«. Če smo kritični do obstoječe globalne konstelacije in ob tem ne ponudimo nobene jasne rešitve, nobene alternative, nobenega »praktičnega« priporočila, »kaj je treba storiti«, kadar na koncu tunela ne naslikamo luči (zavedajoč se, da utegne vlak drveti proti nam), nam oporekajo: »Naj ničesar ne storimo? Naj sedimo križem rok in čakamo?« Po Žižkovem mnenju moramo zbrati pogum in odgovoriti: DA, natanko tako! V kvantni fiziki (v Higgsovem polju) »nič« ni vedno »najnižje« stanje sistema, kar pomeni, da »nič« – paradokсно – šteje več kot »nekaj«. Tudi ko gre za nasilje, so situacije, v katerih ravnamo »pravilno«, če se upremo skušnjavi neposrednega angažmaja (Žižek pri tem namigne na zlagani levo-liberalni humanitarni diskurz, ki zgroženo ugotavlja, da »vsako sekundo od lakote umre deset otrok«, da sta »vsakih deset sekund posiljeni dve ženski« ipd.). Ta piščev nasvet je, kot sam pravi, več kot zgolj ceni cinizem in nas ob tem spomni na »znani vic« o Leninu. Vic gre takole: Marxa, Engelsa in Lenina vprašajo, kaj imajo raje: ženo ali ljubico? Marx, ki je precej konservativen v zasebnih zadevah, pričakovano odgovori: »Ženo!« Medtem ko Engels bolj radoživo navija za ljubico, Lenin, na presenečenje vseh,

odgovori: »Hočem obe!« Se nemara za njegovo resno revolucionarno podobo skriva dekadenten uživač? Lenin nadaljuje: »Potem lahko ženi rečem, da grem k ljubici, ljubici pa, da moram ostati z ženo. Potem se umaknem na samotni kraj in se učim, učim, učim!« Enako bi morali po Žižkovem prepričanju storiti danes, ko nas bombardirajo s podobami nasilja: »Učiti se, učiti se, učiti se«, kaj ga povzroča.

V prvem poglavju (naslovljeno je **Adagio ma non troppo e molto espressivo: SOS nasilje**) slovenski ambasador znanosti najprej ugotovi, da je pri tolerantni liberalni držbi, ki se osredotoča na neposredno subjektivno nasilje (nasilje, ki ga izvajajo zli posamezniki, fanatične množice, represivni disciplinski aparati itd.), nekaj skrajno sumljivega – kakor da bi se trudili zastreti druge oblike nasilja, pri katerih participirajo tudi sami. To tezo Žižek podkrepi z anekdoto o Picassu, ki ga je nek nemški časnik med vojno obiskal v njegovem ateljeju v Parizu. Ob pogledu na »Guernico« ga je – zaprepaden nad modernistično »kaotičnostjo« umetnine – vprašal: »Si to ti napravil?« Picasso mu je mirno odgovoril: »Ne, ti si to napravil!«. Liberalcem, ki so redke preostale levičarje, ki še vedno stavijo na radikalne družbene spremembe, ob izbruhu nasilja v pariških predmestjih spraševali »Nisi to ti storil? To je tisto, kar hočeš, mar ne?«, bi morali po piščevem prepričanju odgovoriti s Picassom: »Ne, vi ste to storili! To je rezultat vaše politike!« Humanitarna nuja levo-liberalnih človekoljubnih intelektualcev in politikov je po Žižkovem mnenju naddeterminirana – subjektivno nasilje doživljajo na temelju »normalnega stanja stvari«, ki ga vzdržuje sistemsko nasilje, katerega glasno-tihi agent so tudi sami. Lekcija, ki iz tega izhaja, je v tem, da se upremo »humanitarne mu« pozivu k »prenehanju nasilja«. To nasilje je, kot rečeno, le najvišji vrh »trikotnika nasilja«.

Pisec ugotavlja, da sistemsko nasilje s kapitalizmom privzame novo obliko: postalo je objektivno in anonimno, zato ga pogosto ni več mogoče pripisati konkretnim posameznikom in njihovim »zlim« namenom. Kljub temu bi bilo po Žižkovem mnenju preveč poenostavljeno trditi, da je kapitalizem ideološka abstrakcija, samooplajajoča pošast, ki gre svojo pot, ne oziraje se na človeško, družbeno in ekološko škodo, ki jo povzroča. Ravno samopoganjajoči metafizični ples kapitala je tisti, ki nam ponudi ključ do razumevanja katastrof realnega življenja. Tu se, kot ugotavlja pisec, srečamo z Lacanovim razlikovanjem med realnostjo in Realnim: »realnost« je družbena realnost dejanskih ljudi, vključenih v produkcijske procese in siceršnje interakcije, medtem ko Realno meri na »abstraktno« spektralno logiko Kapitala, ki določa dogajanje v družbeni realnosti. Lacanovo razlikovanje je lepo razvidno v poročilu ekonomista, ki nas pouči, da je v državi, v kateri njeni prebivalci životarijo, ekonomska situacija »finančno zdrava« – realnost ni pomembna, pomembno je Realno, torej Kapital ... To stanje je po piščevem prepričanju še posebej značilno za današnji »virtualni« ka-

pitalizem: gospostvo Realnega v najčistejši obliki, ki je mnogo radikalnejša kot npr. za časa Marxa. Žižek meni, da je najvišja forma ideologije ravno v tem, da spregledamo to Realno in se delamo, kakor da se neposredno naslavljamo na »realne ljudi z realnimi skrbmi«. To je ideologija v najčistejši obliki (in ta ideologija je osnovna podmena zahodne socialno-ekonomske politike)! Zato za Žižka ni nič čudnega, da so rezultati sistema nasilja najbolj »na obeh« v debatah o komunističnih zločinih: tu imamo opravka s subjektivnim nasiljem, tu zlahka pokažemo na odgovorne in celo na ideološki vir zločinov (totalitarno ideologijo, *Komunistični manifest* itd.). Ko smo, na drugi strani, soočeni z milijoni tistih, ki so žrtve kapitalistične globalizacije, nihče ne prevzame odgovornosti: češ, to je rezultat »objektivnega« procesa, ki ga ni nihče načrtoval in izvršil, nobenega *Kapitalističnega manifesta* ni bilo ...

Belgijski kralj Leopold (velik »človekoljub«, ki naj bi kot siva eminenca vlekel niti holokavsta v Kongu), ki ga je papež razglasil za svetnika, je bil po piščevem mnenju predhodnik današnjih »liberalnih komunistov«, ljudi, ki jim pravimo »dobri možje iz Porto Davosa«. V zadnjem desetletju sta mesti Davos in Porto Alegre predstavljali »globalizacijskega dvojčka«: na eni strani torej Davos, ekskluzivno letovišče, v katerem se sestaja globalna elita menedžerjev, politikov in medijskih osebnosti (ti po mnenju pisca sami sebe prepričujejo, da je globalizacija sama zase najboljše zdravilo), in na drugi strani Porto Alegre, kjer se srečuje protielita antiglobalizacijskega gibanja, ki je, kot se zdi, v zadnjem času izgubila večji del začetnega zanosa (nekateri antiglobalisti naj bi se po mnenju pisca preselili kar v Davos). Pisec ugotavlja, da srečanja v Davosu najbolj zaznamujejo podjetniki, ki sami sebe imenujejo »liberalni komunisti«. Ti »mandeljci« menijo, da med Davosom in Porto Alegrom ni opozicije: uspevamo lahko kot globalni kapitalisti in hkrati sprejememo antikapitalistična načela družbene odgovornosti, ekološke skrbi itd. Skratka imamo Porto Davos, zato Porto Alegra ne potrebujemo več.

Pisec se v nadaljevanju vpraša, kdo so torej liberalni komunisti? Po njegovem mnenju najprej naletimo na znano skupino osumljencev: Bill Gates, George Soros, vodilni pri Googlu, IBM-u itd. To so glasniki postmoderne digitalnega kapitalizma, ki postaja čedalje bolj nerazločljiv od komunizma. V liberalnem komunizmu so označevalci nove realnosti participacija, dialog in sodelovanje namesto centralne avtoritete, prožnost v nasprotju z rutino, spontanost in vodoravna komunikacija namesto statične hierarhije, prijazen uradnik namesto mrkega birokrata ipd. Pisec ugotavlja, da so liberalni komunisti protikulturni anarhisti, ki v kavbojkah upravljajo in posedujejo velike korporacije (njihova dogma je postmodernizirana različica stare »nevidne roke trga«), so pragmatični in ne prenesejo doktrinarne pristopa (*»razredni boj ne obstaja, obstajajo le konkretni problemi, ki terjajo rešitev«*),

obožujejo humanitarne krize (ker iz njih izvajajo »tisto najboljše«), obožujejo primere, kot je bil boj proti apartheidu v Južni Afriki (ker jim omogočajo prepletanje političnega boja in poslovnih interesov), obožujejo maj '68 (*»eksplozijo mladostne energije in kreativnosti, ki je zamajala togi birokratski red«* – tudi oni sami so v mladosti protestirali na ulicah in bili bitko s policijo, toda zdaj so se spremenili z namenom, da bi resnično spremenili svet), so v prvi vrsti pravi državljani sveta, dobri ljudje, ki jih skrbi za usodo človeštva (skrbijo jih populistični fundamentalisti in neodgovorne korporacije), ne želijo biti stroji za proizvajanje profita, poudarjajo pomen duhovnosti in tako naprej. Skratka: njihov cilj, kot ugotavlja pisec, ni v služenju denarja, temveč v tem, da spremenijo svet (in na ta način zaslužijo še več denarja!). Stara desnica s svojo absurdno vero v red, avtoriteto in patriotizem in stara levica s svojim velikim Bojem proti kapitalizmu sta, če ju primerjamo z liberalnim komunizmom, »konservativca v teatru senc«, brez stika z novimi realnostmi.

Po piščevem mnenju vse to ni nič novega. Drža, ki je bila v časih industrijskega »magnatnega« kapitalizma izjema (čeprav ne v tolikšni meri, kot se zdi), je dandanes pridobila univerzalno veljavo. Tudi dandanašnji liberalni komunisti z eno roko podarjajo tisto, kar so z drugo najprej nakradli. To tezo pisec podkrepi s primerom iz oglaševalske prakse: v ZDA je neka agencija s paradoksnim sloganom oglašala »čokoladno odvajalo«: »Ste zaprti? Pojejte več te čokolade!« Če ste zaprti, torej pojejte tisto, kar sicer praviloma zapira. Poanto »čokoladnega odvajala« najdemo domala povsod v današnji »ideološki krajini« in ravno to je tisto, kar po Žižkovem mnenju figuro, kot je Soros, dela etično tako odvrtno. Možakar po njegovem prepričanju združuje nezdružljivo: najbolj kruto obliko špekulativne finančne eksploatacije in humanitarno skrb glede posledic nebrzdanega tržnega kapitalizma. Sorosova dnevna rutina je utelešena laž: polovico dneva nameni finančnim špekulacijam, drugo polovico pa »humanitarnim« aktivnostim, ki se, kot ugotavlja pisec, konec koncev borijo proti učinkom njegovih lastnih špekulacij ... V liberalni komunistični etiki dobrodelnost nevtralizira gonjo za profitom: dobrodelnost je torej del »igre«, saj služi kot humanitarna maska pred ekonomskim izkoriščanjem s strani držav in korporacij. V bistvu gre pri tem za gesto samonegacije neskončnega akumuliranja kapitala, ki je v tem, da se bogastvo troši za reči, ki so praviloma zunaj tržne cirkulacije in onstran vsake cene (javno dobro, umetnost, znanost, zdravstvo ipd.). Po Žižkovem mnenju kapitalizem s tem doseže svoj vrhunec – iz samega sebe ustvari svoje najbolj radikalno nasprotje, saj kapitalist kot njegova osnovna celica negira samega sebe kot golo personifikacijo kapitala oz. njegove cirkulacije. Na tej točki Žižek opozori na bistveno: neskončna dobrodelnost ni samo osebna – iskrena ali hinavska ali oboje hkrati – idiosinkrazija, temveč logični stadij kapitalistične cirkulacije, ki je nujen iz strogo ekonomskega gledišča, ker

kapitalističnemu sistemu omogoča, da odloži strukturno krizo in vnovič vzpostavi ravnovesje (tu, kot se zdi, Žižek nasprotuje Wallersteinu, ki zaradi izčrpanja človeških in naravnih virov napoveduje skorajšnji kolaps kapitalizma).

Liberalno-komunistična »vas« je po Žižkovem prepričanju »najčisteje« prikazana v filmu *The Village* režiserja M. N. Shyamalana. Zgodba prikazuje vas, ki je odrezana od ostalega sveta in obdana z gozdovi, polnimi »pošasti«, ki jih krajani imenujejo »tisti, o katerih ne govorimo«. Pošasti se izkažejo za pretvezo, s katero si peščica vplivnih vaščanov benevolentno prizadeva ohraniti »univerzum avtentičnosti«, ki bo vas in vaščane zavaroval pred korozivno silo modernosti. Žižek meni, da je poanta filma v resnici precej globlja. Zlo v tem zaprtem »avtentičnem« prostoru ni izključeno – transformirano je v mitsko grožnjo in se kot tako realizira skozi permanentno izredno stanje, ki je nujna predpostavka te »avtentičnosti«. V tej konstelaciji »pošasti«, se pravi irealne prikazni, ki »varujejo« avtentičnost vasi, sčasoma postanejo bolj realne od realnosti. Na ta način po Žižkovem mnenju – Heglovsko rečeno – zunanja grožnja, proti kateri se skupnost bori, postane njeno lastno notranje bistvo. Žižek nato potegne vzporednico med filmom in sodobnim svetom. Pravo zlo naših družb ni kapitalistična dinamika kot taka, ampak poskusi, da bi se iz nje izmotali (medtem ko od nje profitiramo). Film po njegovem mnenju prikaže, da je vzdrževanje oz. vrnitev k »avtentični« skupnosti potegavščina in kvečjemu spektakel za bogate (ti dandanes ustvarjajo pogoje univerzalnega onesnaževanja in opustošenja sveta in si obenem prizadevajo živeti in počitnikovati v avtentičnem okolju, uživati naravno hrano ipd.). Onkraj tega spektakla esenco dandanašnjega sveta opredeljujeta dve temeljni potezi: hedonistična permisivnost in novi družbeni apartheid, ki temelji na strahu in nadzoru. Žižek v zvezi s tem omeni Cuaróna, ki si po njegovem mnenju prizadeva pokazati, da so zgodbe o »Velikem bratu« pogled na tiranijo, ki pripada 20. in 21. stoletju in se imenuje »demokracija«. Vladarji »njegovega« sveta niso sivi uniformirani orwelovski totalitarni birokrati, ampak omikani razsvetljeni demokratični administratorji (vsak s svojim »*way of life*«). Njegov film *Children of Men* po Žižkovem prepričanju ne govori o neplodnosti v biološkem smislu, ampak v smislu, ki ga je že pred več kot stoletjem diagnosticiral Nietzsche: Zahodna civilizacija je na poti k Zadnjemu človeku (*»črednemu človeku«* – op. av.), apatični kreaturi, brez velike strasti, nezmožni sanjati, utrujeni od življenja, ki išče zgolj udobje, strpnost in brezskrbnost (*»Malo strupa tu pa tam: to daje prijetne sanje. In nazadnje veliko strupa, za prijetno smrt ... / Imaš svoje veselje za čez dan in svoje veselje za čez noč ... / 'Mi smo iznašli srečo,' pravijo zadnji ljudje in mežikajo.«*)

V tem svetu se norm in drugih dejavnikov življenja, ki ustvarjajo režim Resnice, ne percipira več kot ideološko deter-

miniranih – zdijo se »neideološke« in »nevtralne« ter kot take v skladu z zdravo pametjo. Žižek vnovič ugotovi, da bi Hegel ob vsem tem dejal, da je natanko ta »nevtralizacija« spontano sprejeto ozadje ideologije v najčistejši (in najučinkovitejši) obliki. *Mutatis mudantis* enako velja za nasilje: v svoji najčistejši obliki se kaže kot svoje lastno nasprotje, kot spontanost okolja, v katerem živimo, zraka, ki ga dihamo. Zato sta občutljivi liberalni komunist, ki se bori proti nasilju, ki je pripravljen pomagati, in slepi fundamentalist, nor od besa, dve plati iste medalje. Liberalni komunisti, ki se borijo proti subjektivnemu nasilju, so agenti strukturnega nasilja, ki ustvarja pogoje za izbruhe subjektivnega nasilja. Žižek nas svari, naj si ne ustvarjamo nobenih iluzij: liberalni komunisti à la Soros so danes glavni sovražniki vsakega resnično progresivnega napredka. Vsi ostali sovražniki – verski fundamentalisti, teroristi, korumpirani politiki itd. – so partikularne figure. Liberalni komunisti, ki skušajo razrešiti drugotne disfunkcije globalnega sistema, so neposredno utelešenje vsega tistega, kar je narobe s tem sistemom. Žižek se naposled vpraša, kaj storiti z liberalnim komunistom, ki je brez dvoma dober človek, zaskrbljen zaradi nasilja, revščine in lakote v svetu (ker je dovolj premožen, da si te skrbi lahko privoščiti)? Odgovor si sposodi v Brechtovi pesnitvi »Zaslišanje Dobrega«: »*Stopi naprej: slišimo, da si dober človek. Nisi podkupljiv, a podkupljiva ni niti strela, ki udari v hišo. Kar rečeš, pri tem tudi ostaneš. Kaj si rekel? Si odkrit, poveš svoje mnenje. Kakšno mnenje? Pogumen si. Proti komu? Moder si. Za koga? Ne gre ti za lastne koristi. Za čigave potem? Si dober prijatelj. Tudi dobrih ljudi? / Poslušaj torej: vemo, da si naš sovražnik. In zato te bomo zdaj postavili pred zid. A upoštevajoč tvoje zasluge in dobre lastnosti, te bomo postavili pred dober zid in te ustrelili z dobrimi krogli iz dobrih pušk ter te pokopali z dobro lopato v dobri zemlji.*«

Allegro moderato – adagio: Boj se svojega bližnjega kakor samega sebe! je naslov drugega poglavja. Pisec – sklicujoč se na Giorgia Agambena – brez oklevanja ugotovi, da je danes prevladujoča oblika politike postpolitična biopolitika strahu, ki se osredotoča na obrambo pred potencialno viktimizacijo. Opraviti imamo z redukcijo politike na ekspertno upravljanje družbenega življenja, ki se odreka konstitutivni razsežnosti političnega, ker se zateka k strahu kot svojem lastnem ultimativnem mobilizacijskem načelu. Osrednja človekova pravica poznokapitalistične družbe in njene postpolitike strahu je »ne-bitni-nadlegovan«, tj. ostati na varni distanci do drugih. Pisec opazuje, da danes prevladujočo liberalno tolerantno držo (!) nasproti Drugosti opredelujeta dve soodvisni temi: spoštovanje Drugosti, odprtost zanjo in obsesivni strah pred nadlegovanjem/viktimizacijo – skratka Drugi je čisto v redu, če njegova navzočnost ni vsiljiva in moteča. Toleranca (skladno z logiko čokoladnega odvajala) torej sovpadne s svojim nasprotjem (*moja dolžnost, da sem strpen do drugega, dejansko pomeni, da se mu ne smem preveč približati*).

Po uvodnih »taktih« pisec nadaljuje z bolj sofisticiranim sociopsihoanalitičnim tonom. Po njegovem videnju postpolitika vsebuje dva vidika, ki naj bi pripadala nasprotnima ideološkima prostoroma: vidik redukcije posameznika na golo življenje, na *homo sacer* kot objekt ekspertne skrbniške vednosti, in vidik spoštovanja ranljivega drugega (vidik subjektivnosti, ki se čuti ranljivo in nenehno izpostavljeno raznoterju potencialnih nadlegovanj), ki je današnji liberalno-humanistični percepciji priveden do (narcistične) skrajnosti. Žižek meni, da imata ti dve držbi v resnici skupno korenino in predstavljata dva vidika iste držbe (to označi kot sodoben primer heglovske »neskončne sodbe«, ki zatrdi identiteto navideznih antinomij). Iz te podmene pisec izpelje sklep, da spoštovanje ranljivega Drugega in pripravljenost upravičiti mučenje (kot skrajni izraz redukcije posameznikov na *homini sacri*) nista nujno nezdržljivi držbi. Primer, ki ga navede v podkrepitev teze, je Harrisova knjiga *The End of Faith* – avtor tega dela je zagovornik mučenja (v knjigi se sklicuje na najbolj slavnega apologeta Alana Dershowitza). Harris vpelje postmoderno logiko čokoladnega odvajala: njegova verzija torture – 'pilula resnice', ki bi s povzročitvijo začasne paralize osumljenca pripravila k izpovedi, je kot brezkofeinska kava: hkrati bi služila kot instrument mučenja in instrument njegovega popolnega prikritja (dobili bi rezultat brez običajnih stranskih implikacij mučenja). Žižek tu opazi zaskrbljujočo obet: Harris s svojo »pilulo resnice« meri na odpravo dimenzije Bližnjika – mučeni subjekt ni več Bližnjik, temveč objekt, katerega bolečina je nevtralizirana, reducirana na lastnost, ki jo je treba obravnavati kot del racionalne utilitarne računice (takšna bolečina je sprejemljiva, ker/če preprečuje veliko večjo bolečino). Žižek pripomni, da je pomenljivo, da ima knjiga, ki zagovarja mučenje, naslov *The End of Faith* – a ne v običajnem pomenu, češ »*samo vera v Boga, božanska zapoved ljubezni nas varuje pred mučenjem ljudi*«, ampak v bolj radikalnem smislu: Drugi subjekt za Lacana ni nekaj neposredno danega, temveč predpostavka, nekaj, kar je stvar domneve, objekt verovanja – kako smo sploh lahko gotovi v to, da je tisto, kar vidimo pred sabo, drugi subjekt in ne goli biološki stroj? V to lahko po Lacanu, kot rečeno, samo verujemo, in če je »vera (v Bližnjika) izgubljena« ...

Sila zanimiva je tudi naslednja Žižkova poanta (tudi tokrat je v glavni vlogi »Bližnjik«). Sklicuje se na Hannah Arendt, ki je zapisala, da figure, ki jih običajno povežemo z ultimativnim zlom (Hitler, Stalin, Malenkov, Beria itd.), niso bile posebljenje sublimno-baročnega »demoničnega zla« – prepad med njihovo zasebnostjo oz. »intimnostjo« in grozo njihovih dejanj je bil ogromen. Svetlana Stalin, na primer, v spominskih svojega moža opiše kot očeta dobrega srca in čutečega vodjo, ki so mu večino množičnih pobojev vsilili njegovi zli sodelavci. Tudi pisatelj Stephan Hermlin je ob priliki dejal, da je ime »Stalin« v petdesetih letih v Evropi pomenilo klic svobode in pravičnosti in torej ni imelo zveze s strahotami, ki so se zgodile.

Na drugi strani tudi sin Stalinovega »operativca« Berie svojega očeta predstavi kot dobrosrčnega družinskega človeka, ki je le sledil Stalinovim navodilom. Celo Frankenstein, monstrozni serijski morilec iz romana Mary Shelley, se izkaže kot globoko ranjen in obupan človek, ki hrepeni po bližnjiku, družini in ljubezni. Žižek ugotavlja, da ti in podobni primeri vedno znova presenečajo naivno etično zavest (ta je, mimogrede, očiten atribut prepričanih svobodomiselnih »človekoljubov«) – kako lahko ljudje, ki zagrešijo grozljiva nasilna dejanja, izkazujejo čutečo humanost in nežno skrb do pripadnikov lastne skupine. Mar ni nenavadno, da je poveljnik, ki je podnevi ukazal poboj talcev, še isti večer z iskreno ljubeznijo spisal pismo svoji ženi? Po najinem mnenju je in ni (o tem, zakaj ni, kdaj drugič). Žižek v zanj značilni maniri pokaže, da je izključitev neke oblike drugosti iz spektra naših etičnih skrbi neločljivo speta z utemeljitveno gesto etične univerzalnosti, tako da bolj ko je naša eksplicitna etika po naravi univerzalna, bolj brutalno izključitev prinese s seboj! Vsako pojmovanje univerzalnosti nujno vključuje partikularne vrednote, s čimer implicira skrivne izključitve. Krščanska vse vključujoča etična drža na primer vključuje strogo izključitev tistih, ki ne sprejmejo vključitve v občestvo. Krščanski etični univerzalizem – v nasprotju z židovsko ekskluzivnostjo! – neverujoče tendenciozno izključuje iz univerzalnosti človeštva (za islam to velja v manjši meri). Žižek nato opozori, da storita Lacan in Freud v prizadevanju za razumevanje nasilja (ne samo nad Drugim, ampak tudi nad Bližnjikom!) odločilen korak naprej. Psihoanalitika sta prepričana, da je osnovna židovsko-krščanska zapoved »*Ljubi svojega bližnjega*« v svoji praktični razsežnosti problematična, ker je situacija, ko se znajdemo v poziciji (za)ljubljenega, nujno na določen način nasilna in travmatična! »Biti ljubljen« posameznika neposredno sooča z vrzeljo med tem, kar je kot določeno bitje in nezapopadljivim X v njem, ki je vzrok ljubezni (ljubiti po Lacanu paradokсно pomeni »dati svoj manjko«, »dati tisto, česar nimaš, nekomu, ki ne ve, kaj je tisto, česar tisti, ki ljubi, nima, in ki zato v resnici tega noče«).

Žižek se naposled osredotoči še na simbolno nasilje, s čimer sklene problem »trikotnika nasilja«. Prične z ugotovitvijo, da je dandanašnji strah pred preveč bližine Drugega kot subjekta želje reakcija na razkroj varovalnih simbolnih zidov, ki so doslej Drugega držali na distanci. Ta razkroj je po njegovem prepričanju najočitnejši v trku različnih kultur. To tezo argumentira na primeru karikatur preroka Mohameda: prva stvar, ki je bila tako očitna, da je bila – kot po pravilu – spregledana, je bila ta, da 99,99 % ljudi, ki so jih karikature užalile in so zato demonstrirali, sploh ni videlo teh karikatur. Pri tem Žižka fascinira zlasti to, da v »globalni informacijski vasi« nekaj, kar je objavljeno v obskurnem danskem dnevniku, izzove tako nasilne demonstracije v oddaljenih islamskih deželah. Tisti, ki v globalizaciji vidijo priložnost za celoten svet kot enoten prostor komunikacije, ki bi združeval vso človeštvo, ne opazijo, da

– kot je dejal Peter Sloterdijk – več komunikacije v prvi vrsti pomeni več konfliktov. Bližnjik je, kot je že dolgo tega slutil Freud, v prvi vrsti Reč, travmatični vsiljivec, čigar drugačen način življenja (ali bolje rečeno: uživanja v družbenih praksah in rutinah) nas moti s preveč bližine, ker moti naš način življenja. Zato ima po piščevem mnenju Sloterdijk prav, ko trdi, da je uradno liberalno držo »medsebojnega razumevanja« treba dopolniti z držo »medsebojnega izogibanja«, z ohranjanjem primerne distance, kadar je ta distanca funkcionalna in potrebna. Žižek pripomni, da evropska civilizacija lažje tolerira drugačne načine življenja natanko zaradi tistega, v čemer njeni kritiki navadno prepoznavajo njeno šibkost in neuspeh, namreč zaradi »alienacije« družbenega življenja. Pisec se sprašuje, ali se lekcija v zvezi s tem ne glasi, da je včasih doza alienacije nepogrešljiva za mirno sobivanje različnih načinov življenja? Alienacija, skratka, včasih ni problem, ampak rešitev.

Žižek opozori, da muslimanske množice niso reagirale na karikature kot take, temveč na kompleksno podobo/figuro Zahoda, ki so jo kot »držo« zaznale izza karikatur. V nasilje se je sprevrgla kompleksna pajčevina simbolov, podob in drž (zahodni imperializem, brezbožni materializem, trpljenja Palestincev itd.), ki so jih povezali s karikaturami. Ta »kondenzacija« je jezikovno dejstvo, dejstvo konstruiranja in uveljavljanja določenega simbolnega polja in ravno to preprosto dejstvo bi nas moralo po piščevem mnenju spodbuditi k temu, da problematiziramo Habermasovo idejo jezika (simbolnega reda) kot medija pomiritve in mediacije, mirnega sobivanja v nasprotju z nasiljem neposredne surove konfrontacije. V okviru te ideje (ki kot ugotavlja Žižek, ni tuja niti »določenemu« Lacanu) je govor temelj in struktura socializacije, za katero naj bi bila značilna odpoved nasilju. Ker je človek »govoreča žival«, naj bi odpoved nasilju definirala samo jedro človeškega bitja. Nasilje naj bi bilo radikalna perversija človeškosti. In v kolikor nasilje okuži jezik, to stori pod vplivom kontingentnih patoloških okoliščin, ki pačijo inherentno logiko komunikacije ... Žižek to idejo obrne na glavo. Vpraša se, kaj pa, če ljudje v svoji zmožnosti za nasilje prekašajo živali natanko zato, ker govorijo? Kot je vedel povedati že Hegel: simbolizaciji reči je lastno neko nasilje, ki hkrati pomeni njeno mortifikacijo. Jezik poenostavi označeno reč, jo reducira, razkosa, uniči njeno organsko enotnost in njene dele ter lastnosti obravnava kot avtonomne, reč vključi v polje pomena, ki ji je povsem zunanje. Lacan je ta vidik jezika zgostil v svojem pojmu »označevalca gospodarja«: človeška komunikacija v svoji najosnovnejši, konstitutivni razsežnosti ne vključuje prostora egalitarne intersubjektivnosti; vsak konkreten, »realno obstoječi« prostor diskurza je v končni fazi utemeljen na nasilni gesti vsiljevanja označevalca gospodarja, ki je *stricto sensu* »iracionalen«. Tudi Lévinas je na tej točki – po piščevem mnenju pravilno – poudaril asimetrični značaj intersubjektivnosti: v mojem srečanju z drugim subjektom ni nikoli na delu uravno-

težena recipročnost; videz enakosti je vselej diskurzivno vzdrževan z asimetrično osjo gospodarja in hlapca.

Pisec nato svoj pogled na simbolno nasilje (jezika) odločilno zaostri. Po njegovem prepričanju je jezik, ne primitivni egoistični interesi, prvi in največji delivec: verbalno nasilje ni sekundarno popačenje, pač pa ultimativni kraj vsakega specifično človeškega nasilja (toda navkljub vsej svoji »nasilnosti« je, po drugi strani, prav jezik razlog, da mi in naši sosede lahko »živimo v različnih svetovih«, četudi živimo v isti ulici!). Za antisemita po Žižkovem mnenju ni nevzdržna in izzivalna neposredna realnost Židov, ampak podoba/figura Žida, ki je konstruirana z jezikom in cirkulira z jezikom – tisto, kar resničnega Žida iz krvi in mesa, ki ga antisemit sreča na ulici, dela »neznosnega«, kar skuša antisemit uničiti, ko napade Žida, prava tarča njegovega besa, je fantazmatska razsežnost podobe Žida. Enako velja za vsak politični protest: družbena realnost, v svoji bedasti faktičnosti, ni nikoli neznosna – za takšno jo dela jezik, njena simbolizacija (svež primer, ki pritrjuje piscu, je razburjenje v Indoneziji, ko se je na trgu pojavila zobna krema »Oral Me« oz. po slovensko, »oralni jaz« – op. av.). Ko smo priča prizorom podivjane množice, ki v pariških predmestjih sežiga avtomobile, ne smemo pozabiti na plakate, ki jih nosijo, na besede, ki vzdržujejo in opravičujejo njihova dejanja. Tu se pisec opre na Heideggerja, ki je priskrbel deesencializirano pojmovanje bistva: medtem ko »bistvo« tradicionalno meri na stabilno jedro, ki jamči identiteto reči, je »bistvo« za Heideggerja nekaj, kar se zgodi v in skozi jezik kot »hišo biti« (jezik nas »gane« tako, da nas reči na poseben način prizadevajo, jezik kot tak reči privede do njihovega bistva). Tej »bistvujoči« zmožnosti jezika po Žižkovem mnenju pritiče neko temeljno nasilje. Jezik se izkaže za »simbolni parazitski stroj«, ki je hegemon *par excellence*: »naš svet skozi jezik doleti delni zasuk, izgubi svojo uravnoteženo nedolžnost, ena sama barva daje ton Celoti.« Iz tega po piščevem mnenju (še vedno se sklicuje na Heideggerja) sledi, da bistvo nasilja ni v neposredni zvezi z eksplicitnim nasiljem, vojnami, uničenjem, trpljenjem ipd.; bistvo nasilja zadeva nasilni značaj vpeljave/utemeljitve modusa »bistva« – ta vpeljava/utemeljitev je tista, ki utemeljuje ali vsaj odpira prostor za eksplozije eksplicitnega nasilja. Žižku se mudi dodati, da tega (izvirnega) nasilja ne smemo »imunizirati kot zgolj ontološkega«: čeprav gre za nasilnost kot tako, ki ob pomoči jezika (simbolnega reda) vpeljuje določeno razkritje sveta (določen režim družbene resnice – op. av.), so v tem dogodku odločilno »udeležene« tudi družbene relacije avtoritete. Med slednjimi, družbeno »resnico« in teksturo socialnega nasilja, torej obstaja neposredna povezava (tu Žižek, kot se zdi, upraviči dejstvo, da se razglaša za marksista – op. av.).

Žižek se zaveda, da to (na poststrukturalistično analizo jezika oprto psihoanalitično – op. av.) gledanje močno odstopa od prevladujočega ideološkega pristopa k nasilju, ki se iz-

teče v liberalno-humanistični maniri absolutne zavrtnitve Zla (v imenu Dobrega), ob tem pa načeloma tudi zavrtnitve vseh poskusov razlikovanja med »dobrim« in »slabim« nasiljem. V nietzschejanskem tonu (tega eksplicitno ne naznači) se sprašuje, kako je mogoče *en toto* zavrniti nasilje, ko pa sta boj in agresija več kot očitno del življenja? Žižek zavrača enostaven izhod iz te »zagate«, ki ga ponuja distinkcija med »agresijo, ki se zvede na silo življenja« in »nasiljem kot silo smrti«, češ nasilje ni agresivnost kot taka, temveč njen (absolutni) eksces. Ta pristop je po njegovem prepričanju zasidran v predmodernih aristotelovskih koordinatah: problem se vzpostavlja z vprašanjem, kako ne prekoračiti meje in ohraniti pravo mero željenja? To »koordinacijo« moramo po Žižkovem mnenju preseči. V luči moderne kantovske filozofske revolucije (ki jo je tostran in onstran kantovskih predpostavk dovršil Nietzsche – op. av.) je *absolutni eksces* eksces Zakona – Zakon kot uničujoča sila destabilizirajoče »heterogenosti« poseže v »homogeno« stabilnost našega k ugodju naravnane življenja. Tu se, kot ugotavlja Žižek, nakazujejo elementi matrice heglovskega dialektičnega procesa: zunanje nasprotje (Zakona in njegove transgresije) se preoblikuje v nasprotje, ki je notranje transgresiji, tj. v nasprotje med partikularno in absolutno transgresijo – ta se kaže kot nasprotje partikularne transgresije, kot univerzalni Zakon. S tem se zopet vrnemo k motivu »sovpada nasprotij«: najvišja oblika nasilja postane njegovo radikalno nasprotje, tj. vsiljevanje nevtralnega okvira, ki postane »merilo« nasilja. Iz tega sledi, da jezik, kot domnevno nevtralen medij nenasilja in vzajemnega pripoznavanja, kot tak vključuje brezpogojno nasilje. Drugače rečeno: jezik in skupaj z njim (z)možnost komunikacije je tisto, kar potiska našo željo onstran aristotelovske »meje« in jo preoblikuje v »željo, ki vsebuje brezmejno«, v »absolutno težnjo, ki je ni moč zadovoljiti«. Tega »presežka« se, kot ugotavlja Žižek, ni mogoče otresti – je kosubstancialen s človeško željo kot tako (in hkrati neusahljiv potencial »iracionalnega« nasilja – op. av.).

Ob koncu drugega poglavja Žižek problematizira *tanatos* oz. – bodimo natančni – Freudov koncept »gona smrti«. Sklicujoč se na Wagnerjeve junake (*Holandca*, *Woltana*, *Tristana*, *Amfortasa*), ki so obsedeni z brezpogojno strastjo do umiranja, iskanja dokončnega miru in odrešenja v smrti, se postavi na stališče, da nam ravno referenca na Wagnerja pojasni, zakaj »gon smrti«, kot ga razume Freud, nima prav nobene zveze s stremljenjem po samouničenju. Gon smrti nima ničesar skupnega s hrepenenjem po smrti, iskanjem pomiritve v smrti, ki ga opazimo pri Wagnerjevih junakih (Nietzsche je njihovo »iskanje končnega miru« označil za dekadentno voljo po propadu – op. av.): gon smrti je nasprotje umiranja! Paradoks gona smrti je v tem, da Freud z njim meri na nasprotje smrti, na grozljivi presežek življenja, na – v strogo psihoanalitičnem pomenu – »ne-mrtvo« silo, ki vztraja onstran biološkega cikla življenja in smrti, ploditve in razkroja. Ultimativna lekcija psihoanalize

se, kot nam pojasni Žižek, namreč glasi, da človeško življenje ni nikoli »zgolj življenje«: ljudje niso preprosto živi, obvladuje jih nenavaden gon po ekscesnem uživanju življenja, na presežek, ki izstopa iz običajnega toka stvari in ga meče iz tira. Ta eksces se v človeško telo vpiše v preobleki rane, ki dela subjekta za »nemrtvega«. Lacanovo ime za to rano je, kot nam pojasni Žižek, »objekt« kot »ne-mrtvi« (»nekastrirani«) preostanek, ki vztraja v svoji obsceni nesmrtnosti. Dekadentni Wagnerjevi junaki si tako obupano prizadevajo umreti, ker se hočejo otresti tega obscenega ne-smrtnega »dodatka«, ki označuje gon v njegovi najradikalnejši obliki – gon smrti. Gon smrti je, skratka, libido v najradikalnejši obliki, ki kolikor toliko uspešno ruši meje naše končnosti. Žižek povzame, da je torej paradoks v tem, da je tisto, kar ruši omejitve naše končnosti, gon smrti. Gon smrti pri Lacanu opredeljuje ne enostavna opozicija med življenjem in smrtjo, ampak razcep življenja na »normalno« življenje in grozljivo »ne-mrtvo« življenje ter razcep smrti na »običajno« smrt in na »ne-mrtvi stroj« (po domače: če iz določenih razlogov gon smrti ni aktiviran, če ni »rane«, pride do kastracije, človek postane živi mrtvec, ne-mrtvi stroj – op. av.). V čem je torej – z ozirom na nasilje – ključno sporočilo lekcije, ki nam jo pisec odčita v zvezi z »gonom smrti«? Morda v tem, da je »strast« do (lastnega in tujega) umiranja ter nasploh do nasilja, če gre verjeti psihoanalizi, paradokсно, bolj značilna za »normalno«, »običajno«, »rutinsko« človeškost, kot za človeškost, ki je – bog ne daj – zaznamovana z »gonom smrti« (op. av.). To, da se nesmrtnost tradicionalno povezuje z Dobrim, smrt(nost) pa z Zlom (»dobre nas dela zavedanje nesmrtnosti, tj. Boga, nesmrtnosti duše, medtem ko je korenina zla vdanost v smrtnost, češ, vsi bomo umrli, zato zgrabi kar moreš«), pisec označi za ideološko puhlico. Nasprotje med Dobrim in Zlom ni nasprotje med Duhom in Naravo: primordialno Zlo je Duh s svojim iztirjanjem narave. Iz tega pisec izpelje sklep, da je Dobro v smislu neskončnega duhovnega Dobrega, tj. Dobro, ki presega človeško naravno dobro, v skrajni konsekvenci maska Zla (tu Žižek spet ubere nietzschejske tone – op. av.). Svoj »antireligiozni manifest« pisec sklene z opazko, da je zato zmaga Dobrega nad Zlom lastna naši zmožnosti, da umremo, da ponovno dosežemo naravno nedolžnost, da najdemo pomiritev s tem, ko se otresemo obscene tostranske neskončnosti Zla.

V tretjem poglavju (**Andante ma non troppo e molto cantabile: 'Blíža se s krvjo skaljena plima'**) se pisec najprej vrne k nemirov v francoskih predmestjih jeseni leta 2005. Ti so imeli po njegovem prepričanju streznitveni učinek na vse tiste evropske intelektualce, ki so ameriški odziv na opustošenje, ki ga je New Orleansu prizadejal orkan Katrina, pripisovali odsotnosti (evropskega) modela socialne države. Branitelji »socialne države« so bili soočeni z lastno hibo, tj. državnim omejevanjem tržne konkurence, ki po piščevem mnenju preprečuje ekonomski vzpon marginaliziranih imigrantov (pisec pojasni, da nekatere imigrantske skupine v ZDA spadajo v

»klub najuspešnejših«). Nadaljnji šok so dežurni »podeljevalci smisla« (Žižek jim pravi »običajni osumljenci: intelektualci, ki skušajo razumeti in pomagati«) doživeli ob dejstvu, da so bila goreča pariška predmestja zaznamovana z odsotnostjo kakršnega koli programa – protestno nasilje ni zahtevalo ničesar, temveč je zgolj opozorilo na lastno izključenost iz političnega in družbenega prostora. Tej tezi po piščevem prepričanju pritrjuje tudi dejstvo, da požgani objekti in avtomobili niso pripadali bogatim soseskam, temveč so spadali med prigrane pridobitve tistega sloja, ki so mu pripadali protestniki. Zahteva po pripoznanju je – tako pisec – implicitno vsebovala tudi zavrnitev okvirja pripoznanja ter poziv k iznajdbi novega univerzalnega okvirja: v zadevnem primeru je iskanje »pomena v ozadju« podobno početje kot iskanje ukradenih predmetov v samokolnici delavca iz uvodne šale! To *brezpomensko* nasilje pisec postavi v kontekst Badioujeve ideje o »brezsvetnem« družbenem prostoru, v katerem je takšno dejanje edina možna oblika protesta. Celo nacistični antisemitizem je subjektom ponudil prostor za njihov smiselni angažma – pri motrenju kritičnih razmer je, če nič drugega, poimenoval *krivca* (»židovsko zaroto«) in razgrnil cilj ter sredstvo. Na drugi strani je kapitalizem, kot ugotavlja Žižek, prvi družbeno-ekonomski sistem, ki »detotalizira pomen«, saj ne ponuja nobene »prave kapitalistične civilizacije« ali nekakšnega »kapitalističnega pogleda na svet« – kratko malo se (lahko) prilagodi vsem civilizacijam. Tako konservativna kot liberalna reakcija na pariške nemire sta bili scela predvidljivi – medtem ko so prvo zaznamovale fraze, kot so »Zakon«, »Red«, »zloraba gostoljubnosti«, »disciplina«, »trdo delo« ipd., je druga pridigala o potrebi po socialni integraciji, programih in ukrepih ipd. Na vprašanje, katera od obeh reakcij je boljša, Žižek izstreli kot iz topa: »Obe sta slabši!«

V nadaljevanju se pisec vnovič na kratko dotakne nasilja, ki je utelešeno v »terorističnih« napadih in »vojni proti terorizmu«: to dvoje je kot kaže svet potisnilo v agonijo, iz katere za sedaj ni videti izhoda. Pisec ugotavlja, da nasilje v obeh primerih implicitno priznava svojo impotenco, pri čemer se v tem primeru, v nasprotju s pariškimi izgredi, da identificirati tisto, čemur sam pravi absolutni *Pomen*. Ultimativna tarča teroristov je zahodni »brezbožni način življenja«, utemeljen na moderni znanosti. V zvezi s tem pisec izpostavi tezo, da je znanost ideološka institucija, katere temeljna funkcija je skrb za gotovost in upanje – torej gre za fenomen s podobno funkcijo, kot jo je imela nekoč religija. Na drugi strani tega z »gospodstvom znanstvenega diskurza« zaznamovanega (modernega) sveta se po njegovem prepričanju nahaja »kriza smisla«, ki jo je Evropa – zaradi postopne modernizacije – omilila s formiranjem nove družbene mitologije (mimogrede: zdi se, da je trenutno najbolj »vroča« zbirka mitov dokument, ki sliši na ime *Lizbonska strategija*; ta je med cilji Unije med drugim določila, da bo Unija v desetih letih v ekonomski rasti in razvoju

prehitela ZDA – op. av.), medtem ko so bile nekatere druge družbe (in njihovi simbolni univerzumi) precej bolj brutalno vržene iz tira. Posledica tega je njihovo krčevito »psihotično-delirirno-incestuožno« zatekanje k religiji. Žižek se sprašuje, ali so teroristični fundamentalisti zares ... *fundamentalisti*? Ali zares verujejo? Zdi se namreč, da jim manjka temeljna poteza vseh avtentičnih fundamentalistov (npr. Amišev v ZDA), tj. – v Žižkovi perspektivi – popolna odsotnost resentimenta in zavisti do tistih, ki ne verujejo. Žižek pri terorističnih (psevdo)fundamentalistih opazi ravno nasprotno – kot da jih grešno življenje nevernikov fascinira! Še več, kot da se v bistvu borijo proti lastnim skušnjavam! Njihova težava torej ni v tem, da bi jih »neverniki z zahoda« imeli za inferiorne, temveč ravno nasprotno: sami sebe skrivoma smatrajo za inferiorne, pri čemer jih »prijazna korektnost« zahodnjakov le še bolj razjari. Zahodnjake, na drugi strani, kot se zdi, njihovo početje bega, ker ne ustreza njihovi/naši standardni shemi Dobrega (kot žrtvovanja) in Zla (kot egoizma) – zdi se, kot da v sledenju zlobnim ciljem (in uporabi zlobnih metod) forma njihove aktivnosti doseže »najvišji standard Dobrega« (če ne drugje, v kolektivnem nezavednem).

Žižek se nato skozi kritiko Jean-Pierre Dupuya obregne ob slavno Rawlsovo teorijo pravičnosti, ki naj bi prezrla dejstvo, da je ravno »nepravičnost« kapitalizma tista ključna poteza, ki ga dela večinsko sprejemljivega – strukturna nepravičnost je v psiho(socio)analitičnem pogledu tisto, kar daje možnost, da posameznik v primeru »neuspeha« reši svoj – narcisizem (da vzroke neuspeha sam pri sebi upraviči z naključjem). Žižek skozi poanto, da je pravičnost kot enakost utemeljena na zavisti (do Drugega, ki ima, česar sam nimam, ter v tem uživa), izpelje tezo, da *Zla oseba* ni egoistična (da torej ne skrbi zgolj za lastne interese): njen »primarni greh« je – strogo psihoanalitično – v tem, da se preveč ukvarja z drugimi – njene libidinalne investicije se obrnejo od »objekta« k *oviri*. In ravno za to naj bi šlo pri terorističnem napadu na Svetovni trgovinski center: za uničenje ovire, ne za egoizem in še manj za plemeniti cilj. Iz navedenega izpelje sklep, da se fundamentalistično-teroristično nasprotovanje zahodnemu sistemu ne more udejanjiti v (realni) alternativni, temveč le v izbruhu iracionalnega nasilja.

Pisec se za kratko spet vrne nazaj h kaosu v New Orleansu (v zvezi z njim opazi celo vrsto paradoksov). Amerika, ki se sicer dojema kot »univerzalni policaj«, je ob katastrofi izgubila nadzor nad delom vlemesta in se soočila z dobro znanim strahom pred totalnim kaosom. Naravna katastrofa, ki je bila po mnenju pisca sicer »družbeno posredovana« (verjetno je bila posledica globalnega segrevanja in nezadostnih varovalnih nasipov), se je v odloženem učinku kot bumerang vrnila v obliki socialne katastrofe. Sile »Zakona in Reda« so se v kaos, ki je nastal v mestu, soočile z »naravo« kapitalizma v najči-

stejši obliki – z bojem za preživetje, surovim samouveljavljanjem itd. Žižek opozori, da se je ob tragičnih dogodkih v New Orleansu vnovič obudila zgodba o *subjektu, za katerega se predpostavlja, da pleni in posiljuje*. Mnoga apokaliptično obarvana poročila o domnevnih »orgijah nasilja«, ki so jih mediji predstavljali kot dejstva, so se kasneje izkazala za neresnična. Teh poročil/zgodb ni mogoče okvalificirati kot zgolj »pretiranih« – so tipičen primer celote obscenih, rasističnih fantazem, ki jih goji ne le medijski, pač pa tudi uradni politični govor. Žižek pravi, da gre za *laž v preobleki resnice* – četudi naše besede faktično držijo, pa so motivi, zaradi katerih jih izrekamo, napačni (tj. pogojeni z rasističnimi, nacionalističnimi predsodki ipd.). Tostran Oceana situacija seveda ni nič drugačna. Če je padec berlinskega zidu v Evropi pomenil »zmago liberalne demokracije«, je v ZDA 9/11 prinesel konec »clintonovskih srečnih devetdesetih«. 9/11 ima, kakopak, tudi daljnosežne globalne učinke: je simbol dobe, ki prinaša nove zidove. Resnica globalizacije je po Žižkovem mnenju postavitve novih zidov, navkljub evropskemu leporečju o *prostem* pretoku idej, ljudi itn. (prosto se pretaka le eden in edini: Kapital – op. av.). Nazoren primer tega je vseevropska mejna policija, ki naj bi varovala mejo Unije in preprečevala imigracije. Diskurz sočutnih liberalnih »radikalcev« o odpiranju meja (*alias* podiranju zidov) je zavajajoč – prava rešitev ni v podrtju (betonskih, policijskih itd.) zidov, temveč v podrtju pravega, tj. družbeno-ekonomskega zidu. Prava rešitev, ki jo vidi Žižek, je torej v tektonskih družbenih spremembah, ki bi zagotovile, da ljudem ne bo treba bežati pred svojim lastnim svetom.

V četrtem poglavju (**Presto: Antinomije tolerantnega uma**) pisec osvetli bolj in manj očitna protislovja t.i. »tolerantnega uma«. Najprej se ustavi pri nedotakljivem, svetem dejstvu Zahoda – holokavstu oz. zakonski prepovedi dvoma v holokavst. Pisec postavi precej pogumno in navidez skrajno subverzivno tezo, da je neposredna legalizacija nedotakljivega statusa holokavsta najbolj pervertirana različica njegovega zaničanja. Pri tem gre po njegovem mnenju za mehanizem »eksternalizacije«: spomin na holokavst se pozunani, s čimer se izognemo notranji zavezi in dolžnosti spoštovanja. Pisec nas nato opozori, da je pri govoru o holokavstu nemogoče zaobiti konflikt na Bližnjem vzhodu: tu je holokavst priročen argument za legitimizacijo nasilja. Žižek trdi, da je nesreča Izraela v tem, da je kot nacionalna država nastal stoletje ali dve prepozno. Vsaka država namreč »temelji« na nekakšnem *utemeljitvenem zločinu*, ki je ljudstvu ponujen v preobleki junaških pripovedi o (lastnem) izvoru, pri čemer danes ti *utemeljitveni zločini* niso več izvzeti iz moralnega presojanja. Izrael nas torej sooča z izbrisano preteklostjo vsake države in državne oblasti. Po mnenju pisca je problematično tudi njegovo igranje vloge žrtve kot načina legitimiziranja politike moči in to kljub temu, da je »trajno zmagovit«. Legitimizacija lastne ekspansionistične politike s percipiranjem sebe kot žrtve je, kot

ugotavlja Žižek, tudi sicer skupna vsem trem glavnim agentom vojne proti terorizmu – Američanom, Izraelcem in Arabcem. Arabska stran bi se po njegovem mnenju morala soočiti s (pravim) problemom v »lastnih vrstah« – korumpiranimi klerikalno-vojaškimi režimi, ki izraelsko okupacijo izkoriščajo za lastno legitimizacijo. Dejstvo, da se na Bližnjem vzhodu vsako približanje mirni rešitvi sesuje, se skozi Žižkovo (psihološko) zija kot neke vrste nevrotični simptom – kot da vztrajanje na mrtvi točki vsem stranem prinaša patološki »libidinalni dobiček«. Pisec trdi, da bi bila prava rešitev radikalna gesta, ki bi spremenila celoten okvir konflikta – razmišljanje o rešitvi v okviru ene države in obojestransko opustitev nadzora nad Jeruzalemom, ki naj bi postal nekakšen »zunajdržavni kraj religioznega čaščenja«. Avtor je prepričan, da je konflikt okrog te diaspore lažen in da zakriva pravo bojno črto ...

Pisec se nato spet vrne h karikaturam preroka Mohameda. Po njegovem mnenju je uspeh italijanske pisateljice Oriane Fellaci (Žižek izpostavi njeno odmevno tezo o »duhovni kapitulaciji Evrope«) dokaz za to, da je zadela ob »potlačeno« liberalizma, pri čemer je storila usodno napako – multikulturalno »spoštovanje« do muslimanskega Drugega je vzela zares. Povedano drugače: spregledala je, da je to *spoštovanje* v resnici znamenje skritega pokroviteljskega rasizma. To je bilo zlasti vidno po objavi karikatur preroka Mohameda: v prizorih pobesnelih muslimanskih množic smo naleteli na najčistejšo obliko paradoksa tolerance: *koliko strpnosti do nestrpnih?* Lepo zveneče formule liberalcev o »svobodi z odgovornostjo« Žižka spominjajo na dobri stari paradoks izsiljene izbire: svobodo izbire imaš le v primeru, če izbereš pravo možnost – svoboden si pod pogojem, da svobode ne izrabiš (Žižek pripomni, da imajo na Japonskem delavci pravico do štiridesetih dni dopusta na leto, vendar pod pogojem, da dopusta ne izkoristijo v celoti). Začarani krog nihanja med argumenti *za* in *proti* je moč rešiti le z (deleuzovsko obarvanim) spoznanjem, da gre za *napačen problem* – le tako lahko po Žižkovem mnenju opazimo vso perverzno pakta med religioznimi fundamentalisti in pridigarji tolerance. Izstop iz tega kroga se je pri nas nakazal ob vprašanju izgradnje džamije v Ljubljani: tednik *Mladina* se je za gradnjo zavzel, hkrati pa je bil tudi edini medij, ki je ponatisnil karikature preroka Mohameda (na drugi strani so tisti, ki so kazali največ *razumevanja* za nasilne muslimanske proteste, nenehno izražali skrb za krščansko Evropo). Žižek meni, da je pri vsem tem osrednji paradoks v tem, da so edina politična sila, ki jih ne reducira na drugorazredne državljane, »brezbožni« ateistični liberalci.

Žižek se med ostalim zavzame za povrnitev dostojanstva ateizmu kot edinemu upanju za mir. Religiozno »anesteziranje« namreč utopi drobne individualne pomisleke večine glede ubijanja (v boju za višjo »sveto« Stvar). Pisec ugotavlja, da je prevlada religiozno (ali etnično) upravičenega nasilja tipična

za dobo, ki samo sebe smatra kot postideološko (javni interes ne more več mobilizirati množičnega nasilja, ker dominantna ideologija črpa iz zapovedi užitka). Dostojevski se s trditvijo, da »če bog ne obstaja, potem je vse dovoljeno«, po Žižkovem mnenju ne bi mogel bolj motiti – ravno percipiranje samega sebe kot instrumenta božanskosti opravičuje vsakršno ravnanje! Zato kaže iz našega *etičnega univerzuma* izbrisati to lažno moralo »nagrajevanja in kaznovanja«. Takšna (pristno) krščanska etična drža je danes – tako Žižek – živa predvsem v ateizmu. Spoštovanje prepričanj drugega nas torej privede do dveh skrajnih situacij: medtem ko se v prvi vedemo do *drugega* pokroviteljsko in ne želimo rušiti njegove iluzije, v drugi privzamemo držo različnih »režimov resnice« in v vsakem vztrajanju na resnici vidimo nasilno vsiljevanje. Žižek sklene, da je edini način, kako obravnavati vernike kot resne odrasle osebe, odgovorne za lastna prepričanja, le neusmiljena kritična analiza njihove religije.

V poglavju **Adagio quasi un poco andante: Toleranca kot ideološka kategorija** si Žižek zastavi vprašanje, zakaj se dandanes toliko problemov reducira zgolj na problem netolerance (ne pa na primer na probleme neenakosti, nepravilnosti, izkoriščanja)? In zakaj naj bi bila čudežno zdravilo strpnost? Prvi odgovor je po njegovem mnenju moč najti v »osnovni ideološki operaciji liberalnih multikulturalistov« – v *kulturalizaciji politike*. Na ta način se, kot ugotavlja pisec, politične razlike, ki so posledica politične neenakosti ali ekonomske eksploatacije, »nevtalizirajo« v različne stile življenja, kjer je največ, kar lahko naredimo, to, da jih *toleriramo*. Vzrok te kulturalizacije je neuspeh direktnih političnih rešitev, kot so npr. država blaginje, socialistični projekti ipd. Liberalna tolerantna drža se po Žižkovem mnenju opira na osnovno opozicijo med tistimi, ki jim vlada kultura in so v celoti določeni z »življenjskim svetom«, v katerega so bili rojeni, in tistimi, ki zgolj »uživajo« v lastni kulturi, ki so torej svobodni v izbiri lastne kulture. Lekcija vseh zapletov, ki jih Žižek vidi v tej liberalni ideji »svobodne izbire« (vseh tu ni mogoče prikazati), je v tem, da je izbira vselej metaizbira – tj. izbira izbire. Ljudje, ki torej gojijo »substancionalno religiozno pripadnost«, so v naših sekularnih »družbah izbire« v podrejenem položaju. Četudi jim je dovoljeno ohraniti lastno verovanje, se to *tolerira* kot njihova osebna izbira – v trenutku, ko to svoje prepričanje javno izrazijo, so kot po pravilu obtoženi »fundamentalizma«. Liberalna doktrina po Žižkovem prepričanju zamolči, da »subjekt svobodne izbire« lahko nastane le kot posledica *nasilnega* procesa pretrganja z lastnimi koreninami.

Eno najbolj intrigantnih problematizacij pisec začne z ugotovitvijo, da je težko izvesti dejanje, ki bi zares nasilno vrglo iz tira osnovne »parametre družbenega življenja«. Temu po njegovem mnenju pritrjuje izkušnja kitajske kulturne revolucije, kjer je bilo uničevanje starih spomenikov znak impotentnih

poskusov, da bi se otrsli preteklosti. Žižek opozori na sporočilnost dejstva, da je poslednji rezultat Maoeve kulturne revolucije današnja eksplozija kapitalistične dinamike – da torej obstaja globoka homologija med maoističnim samorevolucioniranjem ter inherentno dinamiko kapitalizma. To naj bi bila tudi lekcija nacistične Nemčije, kjer Žižek postavi na prvi pogled nenavadno (sam pravi: »neokusno«) tezo, zaradi katere se je izdaja knjige v angleščini zavlekla za več mesecev: problem Hitlerja je bil v tem, da ni bil dovolj *nasilen*. To naj bi bil razlog, zaradi katerega se je potrebno upreti prikriti (navidezno odklanjajoči) fascinaciji s Hitlerjem, ki v njem vidi nekakšnega *padlega angela*, češ, bil je slab človek, vendar je »imel jajca« (»*podrediti si je hotel kar ves svet ...*«). Ta poanta je po Žižkovem mnenju (poleg tega, da je etično sporna) dejansko napačna, saj Hitler v resnici ni »imel jajc«, da bi kar koli resnično spremenil – ukrepal naj bi tako, da se v resnici ne bi nič spremenilo in da bi preprečil komunistično grozno dejanskih sprememb. Zares grozovito dejanje naj bi bila tudi Stalinova prisilna kolektivizacija s konca dvajsetega stoletja v Sovjetski zvezi, ki je kulminirala v velikih čistkah. Žižek se v zanj značilnem slogu osredotoči na nek drug vidik zadeve: te demonstracije strašnega nasilja razglasi za impotentni *passage à l'acte*. V nasilju komunistične oblasti nad lastnimi pripadniki opazi radikalno samoprotislovnost režima: čistke pričajo o »vrnitvi potlačenega«; bile so oblika, v kateri se ohranja »izdana revolucionarna dediščina«, ki preganja režim! Ključna razlika med dejansko radikalno-emancipatorno politiko ter tovrstnimi izbruhi impotentnega nasilja je po Žižkovem mnenju v tem, da je prva *aktivna* (tj. vsiljuje svojo vizijo), medtem ko impotentno nasilje odločilno zaznamuje *reaktivnost*, odziv na vsiljivca.

V zadnjem poglavju (**Allegro: Božansko nasilje**) pisec najprej pojasni, kam meri z naslovom: na brutalne vdore pravičnosti onstran Zakona, ki jih v knjigi *Kritika nasilja* problematizira »frankfurtovec« Walter Benjamin. Sprašuje se, ali mar ni celotna zgodovina človeštva stopnjujoča se normalizacija krivic, brezimnega in brezizraznega trpljenja? Zdi se, kakor da nekje v sferi »božanskega« te krivice niso pozabljene, ampak se kopičijo in beležijo, nepravičnost in zaradi nje napepost postaja vse bolj neznosna, vse dokler »božansko nasilje« ne izbruhne v maščevalnem destruktivnem besenju. Na nasprotnem koncu takšnega nasilnega uveljavljanja Pravičnosti (z veliko začetnico) po Žižkovem prepričanju stoji figura božanskega nasilja kot krivičnega, kot božanske kaprice, ki je dobro prikazana v zgodbi o Jobu. Potem ko Joba doleti nesreča, mu njegovi teološki prijatelji ponujajo interpretacije, ki dajejo pomen nesreči. Jobova veličina je po Žižkovem mnenju v tem, da te interpretacije zavrača in vztraja pri brezpomenskosti svoje nesreče (pozneje mu pritrudi tudi sam Bog). Tudi dejanske in potencialne katastrofe današnjega časa (od aida do ekoloških katastrof in vse tja do holokavsta) nimajo po piščevem mnenju nobenega »globljega pomena«. Jobova

dediščina nam, kot nam pojasni pisec, prepoveduje zatekanje k standardni transcendentni figuri Boga kot gospodarja, ki pozna pomen tistega, kar se nam kaže kot brezpomenska katastrofa. Kot tipičen primer nasilja, ki ni »božansko nasilje« (čeravno so njegovi pobudniki in eksekutorji v sebi videli božanska orodja), Žižek omeni dogodke 9/11 2001. Pri tem je po Žižkovem mnenju zlasti zanimivo to, da so mnogi Američani v prvih reakcijah tragedijo označili kot znamenje tega, da je Bog zapustil Ameriko in Američane zaradi njihovih grešnih življenj (za kar naj bi bili krivi hedonistični materializem, liberalizem in nebrzdana spolnost), zatrjujoč, da je Amerika dobila, kar si je zaslužila. Žižek piše, da dejstvo, da je enaka obsodba »liberalne« Amerike, ki jo je podal muslimanski Drugi, prišla iz ust Američanov, daje misliti.

Žižek nato na primeru filma *V for Vendetta* (film je ugodno recenziral Toni Negri) pokaže, da tudi anarhistično-teroristični upor in nasilje (»zahodnega« in »latinskega« tipa in izvora – op. av.) ne spadata v kategorijo »božanskega nasilja«. Film ne poteši Žižkove filmofilske strasti, ker »stvari ne izpelje do konca«: izmakne se temu, da bi potegnil konsekvence vzporednic med obema glavnima junakoma, totalitarnim diktatorjem in anarhistično-terorističnim upornikom. Po Žižkovem mnenju anarhistični izbruhi niso transgresije Zakona in Reda; v zahodnih družbah anarhizem že je na oblasti, noseč masko Zakona in Reda – spektakel Zakona in Reda je obsceni karneval (pisec nas opomni, da je ta opazka lepo prikazana v Shelleyjevi »*Maski anarhije*«). Žižkovo iskanje (izgubljenega) božanskega nasilja se nato ustavi pri vprašanju kaznovanja hudodelcev. Uvid, ki ga prispeva k tej temi, je za podpisana pod pričujoči zapis precejšnje razočaranja. Žižek sicer ugotovi, da tudi nasilje, ki je implicirano v kaznovanju, ni »božansko«, a se kljub temu izreče za podporo – smrtni kazni. Pisec meni, da potrebujemo »rehabilitacijo resentmenta« in se ob tem opre na najbolj »nehvaležno« referenco – Nietzscheja. *Slavoj, this is «no go»!* Žižkov »dialektični« maneuver je sicer – kot vedno – sila spreten, a po najinem prepričanju napačen. Nietzschejev odgovor Žižkovi »rehabilitaciji« resentmenta je nedvoumen: »*Trditvi, da je treba domovino pravičnosti kaznovanja iskati na tleh reaktivnih občutkov, zoperstaviti z nasprotno trditvijo: zadnje področje, ki ga osvoji duh pravičnosti, je področje reaktivnih občutkov.*« V Nietzschejevi imoralistični optiki se vprašanje (kapitalnega) kaznovanja ultimativno sploh ne zastavi na moralni, temveč na neki drugi ravni – foucaultovsko rečeno, v območju – *esteti*ke. Gre torej za vprašanje, ki se postavlja onstran Dobrega in Zlega: gre preprosto za vprašanje dobrega in/ali slabega – »okusa«. Ker se Nietzschejevega (filozofskega) »okusa« tiče, ne more biti dvoma: »svobodnemu duhu« se kaznovanje upira. »*Kazen – ni ga hujšega plevela!*«. Žižkov poskus »rehabilitacije« resentmenta in njegov zagovor kapitalnega kaznovanja je torej v koordinatah »reference«, na katero se sklicuje,

indikacija »slabega okusa«. Kot da bi se psihoanaliza tokrat obrnila proti Žižku: dober okus se, če ga je preveč, prej ali slej sprevrže v svoje nasprotje ...

Pisec se naposled vpraša, katero (če sploh katero) nasilje konec koncev vendarle je božansko nasilje? Pri iskanju odgovora se vrne k Sloterdijku (*»Njega berem, čeprav se z njim ne strinjam«*), tokrat k njegovi knjigi *Zorn und Zeit* (*Jeza in čas – naslov knjige aludira na Heideggrov *Sein und Zeit**). Sloterdijk predlaga alternativno zgodovino Zahoda kot zgodovino jeze (*Iliada*, utemeljitveno besedilo Zahoda, se začne z besedo »jeza« ...). Glavna premisa knjige je ta, da je leto 1990 signaliziralo ne le konec državne revolucionarne emancipatorne logike, ampak konec celotne mesijanske logike koncentracije jeze in totalnega maščevanja, ki je izšla iz židovsko-krščanske tradicije in katere sekularizacijo je predstavljal komunistični projekt. Danes, ko je globalna jeza izčrpala svoje potenciale, so po mnenju avtorja omenjene knjige preostale naslednje oblike jeze: islam, latinskoameriški populizem, ekološko gibanje in druge oblike antiglobalizacijskega resentimenta ter »znova vzpenjajoči se levičarski fašizem, ki šepeta na obronkih univerze« (Žižek domneva, da je Sloterdijk v ta tabor uvrstil tudi njega). Avtor ugotavlja, da čeprav so ti lokalni izbruhi tisto, kar kritiki Fukuyame slavijo kot »vrnitev zgodovine«, kljub temu ostajajo borni nadomestki, ki ne morejo zbrisati dejstva, da ni več nobenega globalnega potenciala jeze. Avtor knjige, se pravi Sloterdijk, predlaga program emancipacije, ki je »onstran resentimenta; treba je delegitimirati fatalno vez med intelektualci in resentimentom v vseh njenih oblikah in ponovno privzeti liberalni pristop, ki ga je formuliral John Locke s triado življenje – svoboda – lastnina, ki ga je nenazadnje pozdravila tudi »grenka nietzschejanska pilula anti-resentimenta«. Treba se je naučiti živeti v postmonoteistični svetovni kulturi: v antiavtoritarni meritokraciji, ki spoštuje civilizirana načela in osebne svoboščine, v ravnovesju med elitizmom in egalitarizmom. – Žižek k vsemu temu pripomni, da je ironija v tem, da se Sloterdijkov »pozitivni program« ne razlikuje dosti od programa njegovega nemškega para-oponenta Habermasa – oba se gibljeta v isti smeri anti-»totalitarizma«.

Kaj je torej božansko nasilje – se še enkrat vpraša Žižek? So to – kot se s kančkom ironije sprašujejo interpreti Walterja Benjamina – še ene levičarske sanje o »čistem« dogodku? Žižek jim (in ostalim »kritičnim teoretikom«) odgovarja, DA, TOČNO TO in se pri tem sklicuje na revolucionarni »rdeči« teror v letih 1912–14. To je bil po njegovem mnenju primer ali pa vsaj »pozitivno obstoječi« približek pravega božanskega nasilja (božansko nasilje bi morali po njegovem prepričanju pogumno identificirati s pozitivno obstoječimi historičnimi fenomeni)! Domena čistega božanskega nasilja ustreza domeni suverenosti, domeni, znotraj katere ubijanje ni izraz osebne patologije, niti zločin (ali njegovo kaznovanje), niti

mitično nasilje (npr. sveto žrtvovanje). Za razliko od mitičnega nasilja, ki je žrtvovalno in ima v oblasti »golo življenje«, je božansko nasilje nežrtvovalno in spokorniško. Žižek tvega paralelo med božanskim revolucionarnim nasiljem in »državno anihilacijo *homo sacri*« (tj. nacističnim pobijanjem Židov), pri čemer je zanj ključna razlika (zaradi katere je »čisti« revolucionarni teror v nasprotju z nacističnim božansko nasilje) v tem, da je bilo nacistično pobijanje sredstvo državne oblasti. Mitično nasilje je sredstvo za uvedbo vladavine Zakona (legalnega družbenega reda), medtem ko božansko nasilje ne služi nobenemu smotru, niti kaznovanju hudodelcev in s tem povezani ponovni vzpostavitvi ravnovesja pravičnosti – je zgolj znamenje nepravčnosti sveta, njegove etične »iztirjenosti«. Božansko nasilje je – tako Žižek – izraz čistega gona, ne-mrtvosti, eksces življenja, ki udriha po »golem življenju«, ki ga regulira zakon. To ne implicira tega, da ima božansko nasilje pomen: božansko nasilje je brez pomena. Rečeno z Badioujem: mitično nasilje pripada redu Biti, medtem ko božansko nasilje pripada redu Dogodka – ne obstajajo »objektivni« (denimo pravni) kriteriji, ki bi nam omogočili, da neko nasilno dejanje identificiramo za božansko; isto dejanje, ki je za zunanjega opazovalca zgolj izbruh nasilja, je lahko božansko za tiste, ki v njem participirajo. Morebitno opravičevanje ubijanja, storjenega s strani tistih, ki delujejo kot instrumenti velikega Drugega (Boga, zgodovinske Nujnosti ipd.), je treba – tako Benjamin – zavriniti: z ubijanjem se je treba soočiti v samoti in zanj prevzeti polno odgovornost. Nobenega velikega Drugega (beri: Boga) ni, ki bi garantiral božansko naravo dejanja, tveganje, da ga preberemo in privzamemo kot božansko, je v celoti na strani subjekta (Žižek na tem mestu potegne vzporednico z janzenističnim naukom o čudežih: čudežev ni mogoče objektivno verificirati; dogodek je lahko čudež samo za tistega, ki vanj verjame). Božansko nasilje torej ni neposredna intervencija Boga, ki kaznuje človeštvo za njegove ekscese (v smislu neke vrste predogleda Poslednje sodbe), temveč ravno nasprotno: božansko nasilje je znamenje *impotence Boga* (velikega Drugega).

Žižek nadaljuje, da jakobinski revolucionarni teror – »*junaško-kriminalno državo-tvorno nasilje kot reakcija na temno poreklo meščanskega reda*« (Heidegger) – ni bil božansko nasilje: zgodil se je neopazen obrat od božanskega nasilja k mitičnemu (Žižek ugotavlja, da so *revolucionarji storili, kar so ljudje zahtevali od njih, da tega ljudje ne bi storili sami ...*). Tudi sklicevanje na to, da nekdo nasilje izvaja kot goli instrument ljudske volje, je torej sklicevanje na velikega Drugega in ni božansko nasilje – je samo nasilje. Božansko nasilje je, kot rečeno, junaško privzetje samotne suverene odločitve za ubijanje in tveganje za izgubo lastnega življenja, ki je storjeno v popolni samoti, brez pokritja v velikem Drugem. Zato je revolucija, kot je dobro vedel Robespierre, brez »vere« v večno Idejo svobode, ki vztraja skozi vse poraze, »le kričoč zločin,

ki uničuje drug zločin« (to vero je Robespierre po Žižkovem mnenju jasno artikuliral v svojem zadnjem govoru pred aretacijo in usmrtnitvijo leta 1794). Žižek pribije, da je božansko nasilje v končni posledici *delo ljubezni in sovraštva* ali še bolje, je hkrati tostran in onstran obojega. Ob tem povzame Che Guevaro: »Četudi tvegam, da se bom osmešil, naj povem, da pravega revolucionarja vodi velik občutek ljubezni ... Sovraštvo je element boja; neizprosno sovraštvo, ki nas priganja onstran naravnih človeških omejitev in nas transformira v hladnokrvne ubijalske stroje.« Žižkova poanta je še bolj jasno artikulirana, ko revolucionar izjavi, da »je treba vztrajati, postati neizprosni, jekleni, ne da bi pri tem izgubil nežnost«. Ali kot bi dejala Kant in Robespierre: »Ljubezen brez okrutnosti je nemočna; okrutnost brez ljubezni je slepa.« Paradoks je po Žižkovem mnenju v tem, da je ljubezen angelska prav po tistem, kar jo povzdigne nad golo nestanovitno patetično sentimentalnost, njena okrutnost, vez z nasiljem; prav ta vez jo – kot je dejal Ceh Guevara – povzdigne »onstran naravnih človeških omejitev« in jo transformira v brezpogojni gon. Medtem ko je Che z gotovostjo verjel v transformativno moč ljubezni, ga ni bilo nikoli slišati brenčati »ljubezen je vse kar potrebujete

...«. Ljubiti je, skratka, treba s sovraštvom. Žižkova sklepna poanta se torej glasi: domena čistega, Božanskega nasilja je domena zunaj zakona (pravne oblasti). Ni niti zakon-o-dajna niti zakon-vzdržujoča. Je, preprosto, domena ljubezni.

Za konec tega prikaza kaže ponoviti Žižkov apel vsem »svobodo-mislečim«: »Bolje je ne početi nič, kot pa prispevati k invenciji novih načinov prikazovanja tistega, kar imperij že priznava kot obstoječe.« Bolje je skratka ne početi ničesar kot pa sodelovati v lokaliziranih dejanjih, katerih ultimativna funkcija je omogočiti nemoteno delovanje družbeno-ekonomskega stroja in njegovih »satelitov«. Dandanašnji grožnja ni pasivnost, ampak psevdoaktivnost, nuja »biti aktiven«, participirati, maskirati ničevost demokratičnih ritualov fiktivne svobode. Dandanes ni problem »intervenirati«, biti kvaziangažiran – resnično težavna stvar se je umakniti, izstopiti iz krogotoka, ki vzpostavlja in vzdržuje obstoječi režim družbene Resnice.

Benjamin Flander
Matic Zupan

Ian Walden: Computer Crime and Digital Investigations

(Računalniška kriminaliteta in digitalne preiskave), Oxford, Oxford University Press 2007

Naraščanje pojavnih oblik računalniške in kibernetске kriminalitete v dobi »kulta informacije« prejema pozornost ne le kriminologov, temveč tudi na številnih drugih znanstvenih okrožjih. V kazenskem pravu se tako oblikuje posebna podpanoga kazenskega prava, »kibernetско kazensko pravo«, kamor sodi tudi pričujoča obsežna publikacija, ki sistematično obravnava malodane vse ključne vidike kazenskega materialnega in procesnega prava, povezanega s kibernetско kriminaliteto. Publikacija na eni strani odstira težave, povezane s taksonomijo tovrstnih kaznivih dejanj in njihovim opredeljevanjem (na primer, ali gre za »računalniško« kriminaliteto pri kaznivih dejanjih, povezanih z gospodinjstskimi aparati, ki za svoje delovanje uporabljajo »podatke« in »procesirajo« informacije), težave povezane z inflacijo pojavnih oblik in njenimi nepremišljenimi in preveč konkretnimi inkriminacijami, ki se (delno) prekrivajo z že obstoječimi inkriminacijami (na primer prekrivanje goljufije in »kraje identitete«, ki je našla mesto tudi v slovenskem KZ-1). Na drugi strani pa v enaki sistematični maniri avtor publikacije obravnava tudi kazenske procesne posebnosti odkrivanja in pregona kibernetских kaznivih dejanj. Kibernetска forenzika, jurisdikcijska zapletenost zaradi

disperznega čezmejnega prenosa podatkov (tj. načina delovanja mrežne tehnologije) in ovrednotenje dokaznih vrednosti digitalnih dokazov nedvomno predstavljajo temeljne izzive za kazenske procesualiste.

Publikacija primarno nagovarja kazenskopravne strokovnjake, sekundarno pa kriminologe in druge strokovnjake, ki se ukvarjajo z informacijsko varnostjo. V študiji kibernetске kriminalitete se publikacija ne osredotoča prvenstveno na storilce in žrtve, temveč na kriminalno vedenje in reakcijo na to vedenje. Avtor izrecno poudarja, da je želel oblikovati kazenskopravno besedilo, čeprav implicitno in povsem neposredno (s številnimi citati) izhaja iz številnih kriminoloških besedil. Ciljne skupine, ki jih nagovarja, so študentje in akademiki, a tudi praktiki in celo stranke (podjetja), ki jim avtor poleg akademskega angažmaja svetuje v zadevah informacijske varnosti. Publikacija prvenstveno pojasnjuje in problematizira anglosaško pravo oziroma pravne sisteme angloameriškega pravnega kroga. Vendarle pa to občutno ne zmanjšuje njene vrednosti za nas, ki (pretežno) delujemo (in razmišljamo) v kontinentalnih pravnih okvirih, saj številni citirani judikati ne izvirajo le iz

Avstralije, Kanade, VB in ZDA, temveč tudi iz Francije, Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu in Sodišča Evropskih skupnosti v Luksemburgu.

Da gre za ambiciozno publikacijo, izhaja nadalje iz obravnave vseh pomembnejših mednarodnopravnih aktov Organizacije združenih narodov, Sveta Evrope, OECD, iniciativ držav G8, držav skupine Commonwealtha in izčrpno tudi pravnopolitičnih aktov Evropske unije (ne zgolj direktiv, okvirnih sklepov, temveč tudi komunikacij, *green paperjev* itd.). Osredotočenost na anglosaške pravne sisteme nazadnje blaži tudi primerjalnopravna analiza ureditev kibernetskega kazenskega prava številnih drugih držav, na primer Avstrije, Belgije, Nemčije, Madžarske, Irske, Italije, Malezije, Nizozemske, Portugalske, Španije itn., kar je že samo po sebi poseben primerjalnopravni dosežek.

Publikacija (491 strani) je razdeljena na pet glavnih poglavij z uvodom in sklepom, ki so jim dodani ponatisi nekaterih pomembnejših pravnih aktov. Za uvodnim poglavjem je poglavje, namenjeno razpravi o definicijskih vprašanjih, kriminoloških razsežnostih, kriminalitetno-političnih fokusih in predstavitvi temeljnih pojmov anglosaškega kazenskega prava. Tretje poglavje predstavlja kazensko materialno materijo, četrto se posveča računalniški in mrežni forenziki (odkrivanju in preiskovanju), peto poglavje (materialni in procesni) jurisdikciji in harmonizacijskim iniciativam, šesto poglavje pa dokazno pravnim pravilom, povezanim z računalniškimi in internetnimi dokazi.

Temeljni gradniki kibernetske kriminalitete, na katerih avtor gradi svoja razmišljanja, so *informacije, računalniki in mreže*. Iz teh gradnikov so sestavljeni pojmi »kibernetska kriminaliteta«, »kibernetski terorizem«, »kibernetsko vojskovanje«, »kibernetska varnost«, »informacijski zločini« in še nekateri bolj ali manj določni medijski pojmi in kriminalitetno-politične parole, kot sta »kibernetsko zalezovanje« (angl. *cyberstalking*) ali »internetno zapeljevanje« (angl. *internet grooming*). Tovrstno razstavljanje delovanja IKT, ki ga opravi avtor, ima nedvomno velik pomen, saj moramo, kolikor želimo legitimno in *ultima ratio* uporabo kazenskega (in ne morda »zgolj« civilnega) prava pri reakciji na kiberkriminaliteto, in zagon državnega represivnega aparata (in ne »zgolj« reakcije zasebne koalicije uporabnikov in varnostne industrije), identificirati objekte kazenskopravnega varstva. Slabost tovrstnega pristopa pa je, da zgolj s temi temeljnimi gradniki pred očmi kaj hitro obsežemo številna druga ravnanja in tehnologijo, ki prvotno sploh ni bila mišljena kot objekt kazenskopravnega varstva, in s tem neupravičeno ožimo območje posameznikovega svobodnega delovanja.

Informacijska tehnologija se spreminja tako hitro, da frustrira pravnik v nas, vajenega misliti v relativni stabilnosti

in gotovosti temeljnih pojmov. Kar opažajo številni avtorji, je, da je reakcija posameznika na opisano negotovost bodisi reaktivna bodisi progresivna. Wall¹ tako na primer imenuje dve skupini, ki se oblikujeta v reakciji na to negotovost, reaktivni »regulatorji«, ki kriminaliteto v kiberprostoru razumejo kot simptom pomanjkanja regulacije in zahtevajo okrepitev (kazensko)pravnega poseganja v kiberprostor, in »kiberlibertarci«, ki so osredotočeni na vzroke kriminalitete in se zavzemajo za večjo informiranost in izobraževanje o teh zadevah ter postavljajo pod vprašaj sprejete regulatorne ukrepe. Na tej osi od enih k drugim se publikacija uvršča nekam vmes: po eni strani jo pojasnjuje in razlaga, po drugi strani je mestoma kritična in se želi predstaviti kot kriminalitetno-politično napotilo za kazenskopravno regulacijo kibernetskega prostora.

Poglavje *Od računalniške zlorabe do kibernetske kriminalitete* umesti tematiko v širši pravni, zgodovinski, politični in kriminološki kontekst. Opredelitev tehnologije in problematičnih dejanj je izvedena jasno in izčrpno. Temeljni gradniki, tj. *informacije, računalniki in mreže*, niso nekaj, kar bi bilo povsem nedvoumno in izčrpno opredeljivo, a obstaja nekaj soglasnih opredelitev. Pojem »podatek« (angl. *data*) je danes splošno sprejet kot širši od pojma »informacija« (angl. *information*): podatek je potencialna informacija; če je posredovan od osebe A k osebi B in ostane nerazumljen, ostane podatek, sicer postane informacija. »Računalnik« je večinoma razumljen tako, da obsega strojno opremo (*hardware*), programsko opremo (*software*) in *firmware* (programsko opremo, združeno s strojno opremo), njegov bistveni del pa je »procesiranje« podatkov. To pomeni, da na primer USB-ključ, ki je danes nadomestil diske, ni računalnik in manipulacije z njim niso del računalniške kriminalitete. A vendarle se definicija zapleta, ker danes USB-ključki in »pametne kartice« (angl. *Smart Card*), namenjeni shranjevanju podatkov, že omogočajo tudi delno obdelavo (»procesiranje«) podatkov. Definijska vprašanja, povezana s kibernetsko kriminaliteto, zato ostajajo na raziskovalni agendi. Poleg naštetih pojmov avtor obravnava še pojem »elektronskih komunikacijskih mrež«, »aparatorov«, »signalov«, »terminalske opreme«, »interneta«, »kibernetskega prostora« itn.

Različne sheme kibernetskih kaznivih dejanj, ki jih prikaže avtor, dovoljujejo dva sklepa: (1) Noben pravni red ne varuje informacij *per se*. Varovani so določeni tipi informacij zaradi različnih kriminalitetno-političnih ciljev in določeni tipi vedenja v razmerju do informacij. (2) Večina držav je sprejela *sui generis* ukrepe kazenskopravne narave, s katerimi varujejo različne tehnologije, ki procesirajo informacije (ra-

¹ Glej Wall, D. S. (2007). *Cybercrime: the Transformation of Crime in the Information Age*. Cambridge, Malden: Polity Press in recenzijo publikacije v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo, let. 59 (2008), št. 1, str. 80–85.

čunalnike in mreže). Torej, očitno imajo v polemiki, ali gre pri kibernetški kriminaliteti za »staro vino v novih steklenicah« (Grabosky) ali za »novo vino, za katero še nimamo steklenic« (Wall), prav oboji. Avtor publikacije razvršča sheme kibernetških kaznivih dejanj glede na (1) tehnologijo: tehnologija kot objekt, subjekt ali sredstvo napada; (2) motivacijo storilca: na primer hekerji, podjetniki, trgovci, ekstremisti; (3) rezultat dejanja: na primer zoper osebo, premoženje, moralo, državo; (4) komunikacijo: nezakonita, neželena, neavtorizirana; (5) (zaščitene) informacije. Nazadnje ugotavlja, da jasnih meja med različnimi oblikami kibernetških kaznivih dejanj ni.

Zgodovinski uvidi avtorja v kriminalizacijo kibernetških aktivnosti so poučni ne le z vidika regulacije *online* aktivnosti, temveč tudi s perspektive sociologije deviantnosti. Avtor prepričljivo pokaže, da je kriminalitetno-politično osredotočenje na kibernetško kriminaliteto v zgodovini zasledovalo povsem kontingentne cilje. Po prikazu pravnozgodovinskega razvoja, povezanega z IKT za sodobno kriminalitetno-politično osredotočanje, ugotavlja, da se reakcija vrši v povezavi z dvema temeljnima tesnobama sodobnega časa: (1) zlorabami otrok, zlasti otroško *online* pornografijo in (2) organizirano kriminaliteto, zlasti s terorizmom. Prvo povezavo v veliki meri generirajo mediji in moralistično neokonzervativni politični blok, drugo pa neokonzervativen, purističen in nedoločen »boj zoper terorizem«. Sekundarno se kriminalitetno-politični boj zoper kibernetško kriminaliteto v družbi, »temelječi na znanju«, legitimira z zaščito pravic intelektualne lastnine, boj, ki ga v veliki meri podpirajo (financirajo) institucionalno močni imetniki teh pravic, nazadnje pa se ta boj legitimira z varstvom človekovih temeljnih pravic (zlasti vedno močnejše ogrožene pravice do zasebnosti).

Bistvena avtorjeva uvida, pomembna za kazenskopravno reakcijo na kiberkriminaliteto, sta, (1) da je epidemiologija tovrstne kriminalitete še vedno velika neznanka. Podatki o kiberkriminaliteti so nadvse redki ali vsaj izredno problematični. Statistično sliko je mogoče oblikovati na podlagi ovadb (prijavljena kriminaliteta), a ti podatki so zaradi prikrivanja viktimite (zaradi žrtvine večje sekundarne od primarne viktimizacije), nevednosti uporabnikov, da so žrtve (na primer pri »ugrabljenih« računalnikih – »zombijih«, ko nekdo na daljavo dostopa do uporabnikovega sistema), ali zaradi kompleksnosti dejanj in negotovosti, ali sploh gre za »računalniško« kriminaliteto, nezanesljivi. Drug vir podatkov predstavljajo izkušnje uporabnikov (kar vključuje neprijavljeno kriminaliteto), a zahteva posebno raziskovanje, tretji vir samo-prijave, četrti vir t. i. prapodatki organizacij uporabnikov in varnostnih ekspertov. Vsi ti viri so pretežno nezanesljivi, zlasti zadnji posebej problematični, ker varnostni eksperti/industrija pogosto zasleduje lastne tržne interese. Obstaja pa tudi nasprotna težnja po nadreprezentaciji obsega kiberkriminalitete. Uporabniki

pogosto ne posedujemo zadostnega znanja za malverzacije, ki jih izvajamo na/s terminalskimi napravami, in njihovo napačno delovanje prehitro pripišemo škodljivi programski opremi (pojav »kiber-hipohondričnosti«, Moitra).

Druga težava kazenskopravne reagiranja na kiberkriminaliteto se kaže v precenjevanju zmožnosti prava in v podcenjevanju zmožnosti tehnologije. Zadnje pomeni, da je tehnološko proizvedena kazniva dejanja (bodisi s strani računalnikov bodisi drugih tehničnih naprav, npr. avtomobilov) mogoče relativno preprosto preprečiti ali odpraviti s spremembami iste tehnologije, ki tovrstna dejanja generira. Tehnologija sama omogoča lastno regulacijo, ali kot meni Lawrence Lessig² v znamenitem reku: internet je »*code of the code*« oziroma koda je lahko sredstvo družbenega nadzorstva. Gre za možnosti »razinženirjenja« težav (angl. »*engineering out*«), ki jih pri spopadu s kibernetško kriminaliteto omogočajo možnosti enkripcije, digitalnega podpisa, antivirusni programi, *anti-spyware* aplikacije itn.

Publikacija skuša približati kazenskopravne zagate tudi bralcem, ki niso pravniki, zato je del poglavja namenjen tudi prikazu kazenskih materialnih in procesnih posebnosti angleškega prava (tj. primarno prava Anglije in Walesa). Posebej koristen je primerjalnopравни prikaz kazenskih sankcij, predpisanih za kibernetška kazniva dejanja: od smrtne kazni za hekerje na Kitajskem, kazni zapora, prepovedi uporabe IKT, zaplembe premoženja itd.

Vrednost tega dela se kaže v pregledni predstavitvi splošnega dela angleškega materialnega kibernetškega kazenskega prava. Glede na teoretično zapletenost inkriminacije različnih stopenj v izvršitvi kaznivega dejanja je posebej koristno pod poglavje o kriminalnih tipih in akterjih. Avtor v grobem razlikuje štiri različne kategorije oseb, vpletenih v računalniško in kibernetško kriminaliteto: (a) storilce, (b) kriminalne organizacije, (c) osebe, neposredno povezane s storilcem, ki jih razčlenjuje na: sosterilce (angl. *accessory*), zarotnike (angl. *conspiracy*), spodbujevalce (angl. *incitement*), ter (d) ponudnike komunikacijskih storitev.

Teoretično najbolj zanimive so zadnje tri skupine oseb. Kriminalne skupine na primer avtor opredeljuje široko, gibljejo se na kontinuumu od pravnih oseb do začasnih, *ad hoc* skupin. Pravna pristopa pri inkriminiranju sta dva: (a) inkriminacije se nanašajo na takšno vedenje, ki naj bi nakazovalo na obstoj kriminalne organizacije. V VB je tako nastal koncept »kriminalnega življenjskega sloga«, v ZDA pa koncept »vzorcev organizirane gangsterske aktivnosti« (angl. *pattern*

² Lessig, L. (1999). *Code and Other Laws of Cyberspace*. New York: Basic Books.

of racketeering activity). Koncepta sta gotovo sporna z vidika načela zakonitosti (*lex certa*). (b) Inkriminacije pa lahko opredelijo naravo organizacije in potem kriminalizirajo sodelovanje ali drugo vedenje, povezano z organizacijo. Takšen pristop sta na primer prevzela Konvencija OZN zoper transnacionalno kriminaliteto in Okvirni sklep EU o boju zoper organizirano kriminaliteto.

Poleg kriminalnih skupin je posebej pomembna *sui generis* odgovornost ponudnikov komunikacijskih storitev. Brez njihovega prispevka kibernetična kazniva dejanja ne bi nastala, saj omogočajo končnemu uporabniku dostop do interneta in prenašajo podatke. Vendar bi po drugi strani pripis polne kazenske odgovornosti za vse, kar se po komunikacijskih mrežah prenaša, pomenil konec interneta, kot ga poznamo. Avtor predstavi pravila EU, Direktivo o e-poslovanju³ in Copyright direktivo,⁴ izpeljave pa obširno ponazoriti s številnimi judikati.

Temeljne zagate pri aplikaciji kazenskega prava na računalniško in kibernetično kriminaliteto, s katerimi se srečujejo vsi sodobni pravni sistemi, avtor povzema takole:

(a) težave pri pridobivanju informacij, ker pravila za pridobivanje fizičnih stvari niso prilagojena pridobivanju informacij;

(b) razmerja med uporabnikom in stroji: pravo se tradicionalno primarno ukvarja z interakcijami med ljudmi, v kibernetičnem prostoru pa pogosto ne vstopamo v interakcijo z drugo osebo, temveč z avtomatičnimi strojnimi odzivi;

(c) škoda kibernetične kriminalitete je neotipljiva, očem skrita (na primer zmanjšanje magnetne sposobnosti diska za izbris podatkov);

(d) digitalna manipulacija ne ustreza pravnim konceptom, narejenim na podlagi fizičnih predmetov;

(e) digitalen čas: časovni intervali so v kibernetičnem prostoru drugačni, zato pojmi »snemanja« in »shranjevanja« niso primerni;

(f) digitalna lokacija: del kibernetičnega dogajanja se odvija na ali v fizičnih predmetih (na primer serverjih), tj. v »resničnem« svetu, del pa na transnacionalnih mrežah, za katere so koncepti javnega in zasebnega neprimerni.

V poglavju *Izvrševanje kaznivih dejanj: materialne kršitve* avtor obravnava vsa pomembnejša kibernetična kazniva dejanja in opozarja na žariščne točke posameznih inkrimi-

nacij. Pri tem sledi taksonomiji Konvencije Sveta Evrope o kibernetični kriminaliteti, ki loči: (1) kibernetična kazniva dejanja, povezana z računalniki, (2) kazniva dejanja, povezana z vsebino, in (3) dejanja, povezana z integriteto informacijskega sistema in podatkov.

Temeljni načeli kazenskopravnega urejanja kibernetičnih aktivnosti, ki ju identificira avtor, sta: (a) kar je regulirano *offline*, naj bo regulirano *online*, kar v trenutnih kriminalitetno-političnih usmeritvah učinkuje kot načelo omejitve represije v kibernetičnem prostoru, (b) različne tehnologije je potrebno obravnavati enako v tolikšni meri, kolikor imajo enake učinke.

Posebne inkriminacije (1) *kibernetičnih kaznivih dejanj, povezanih z računalniki*, sta primerjalnopravno prejel dve kaznivi dejanji, čeprav je kaznivih dejanj, ki so (lahko) povezana z računalniki, nepregledna množica (na primer umor preko spremembe odmerka zdravil v elektronski zdravstveni kartoteki). To sta goljufija in ponarejanje. *Ratio sui generis* urejanja ponarejanja je oblikovanje dotedanjih inkriminacij z ozirom na predmete (dokumente) v fizični obliki, zato je bilo potrebno pred ponarejanjem zaščititi tudi njihove digitalne ekvivalente. Inkriminacija posebnih oblik goljufije pa naj bi bila potrebna zaradi premoženja, ki se danes vodi ali prikazuje v digitalni obliki, s tem pa omogoča nove oblike zlorab.

Avtor obravnava (a) status informacij v angleškem pravu – prilastitev in zlorabo podatkov, uradnih tajnosti, osebnih podatkov, poslovnih tajnosti in zaupnih informacij. Nato analizira pojavne oblike (b) kibernetične goljufije (napačno računovodstvo, zaroto poneverjanja (angl. *conspiracy to defraud*), krajo identitete, prilastitev komunikacijskih storitev (angl. *phone phreaking*), preprogramiranje mobilnih telefonov) in (c) ponarejanja. Pri tem opozarja, da prihaja do prekrivanja posameznih inkriminacij, čemur ni podvrženo zgolj angleško pravo, prepredeno s stransko kazensko zakonodajo. Zaradi medijsko odmevnih primerov je kazuistično inkriminiranje osnovano na anekdotah pogosto malodane v vseh pravnih redih.

Inkriminacije (2) *kibernetičnih kaznivih dejanj, povezanih z vsebino*, zajemajo dva vidika: zagotavljanje nezakonite vsebine (vključno z izdelavo, objavo, razpečevanjem ipd.) in nje-no posedovanje. »Večna« dilema pri inkriminaciji teh dejanj je, ali naj se kazensko pravo osredotoča na ponudbo ali na povpraševanje. Tovrstne inkriminacije odpirajo tudi številna definicijska vprašanja (na primer kaj je »obsceno«, »ekstremno pornografsko«, »nespodobno«) in vprašanja zagotavljanja temeljnih človekovih pravic in svobod (na primer svobode izražanja, zasebnosti, pravice do združevanja).

Danes se v skupino kaznivih dejanj, povezanih z vsebino, že tradicionalno uvrščajo (a) kazniva dejanja, povezana s kr-

³ Direktiva 2000/31/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 8. junija 2000 o nekaterih pravnih vidikih storitev informacijske družbe, zlasti elektronskega poslovanja na notranjem trgu (Direktiva o elektronskem poslovanju).

⁴ Direktiva št. 2001/29/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 22. maja 2001 o usklajevanju določenih vidikov avtorske in sorodnih pravic v informacijski družbi.

šitvijo pravic intelektualne lastnine, (b) kazniva dejanja, povezana z otroško pornografijo, in (c) kazniva dejanja, povezana z govorom in komunikacijo (sovražni govor, nadlegovanje).

Kaznivi dejanji, povezani s kršitvijo pravic intelektualne lastnine, ki ju avtor posebej analizira, sta »ponarejanje«, ki se nanaša na blagovne znamke, in »piratstvo«, ki se nanaša na kršitev avtorskih pravic. Izvorno so bile kazenske sankcije zagrožene zgolj za kršitve avtorskih pravic, ker je država želela nadzorovati založniško industrijo. Konvencija o kibernetiki kriminaliteti prepoveduje zgolj kršitve ene kategorije pravic intelektualne lastnine: avtorske pravice in sorodnih pravic, medtem ko na primer v VB kazensko sankcionirajo še pravice izvajalcev in blagovnih znamk, ne pa na primer patentov in pravic oblikovalcev. Glavni trend na področju zaščite pravic intelektualne lastnine s kazenskim pravom je širjenje kriminalizacije, kar je v veliki meri posledica dveh procesov: po eni strani političnih pritiskov in lobiranja imetnikov teh pravic, po drugi strani pa povezave piratstva in ponarejanja z organiziranimi kriminalnimi dejavnostmi. Širitev je glavni trend tudi v predlogu Direktive EU o kazenskih ukrepih za zagotavljanje uveljavljanja pravic intelektualne lastnine.

Kazniva dejanja, povezana z otroško pornografijo, so v zadnjem času primerjalnopravno prešla največja povišanja zagroženih kazni. Nedvomno je, da je IKT pospešila izmenjavo in omogočila shranjevanje nepregledne množice tovrstnega gradiva, a dvomljivo je, da bodo nekajkratna povišanja zagroženih kazni dosegla preventivni namen. Zaenkrat je gotovo zgolj to, da se s tovrstnimi ukrepi v javnosti ustvarja občutek, da je bilo za preprečevanje zlorabe otrok nekaj storjenega. Objekt kazenskopravnega varstva, ki naj bi ga ščitile tovrstne inkriminacije, naj bi bil varstvo otrok pred zlorabo v procesu nastajanja takšnega gradiva, sekundarno pa tudi zaščita pred škodo, ki naj bi nastala otroku ob pregledovanju gradiva. Avtor v tem delu obravnava številno stransko kazensko zakonodajo v VB in njene temeljne pravne koncepte, kot so »obscenost«, »prenašanje«, »omogočanje«, »video posnetki«, »nespodobni prikazi« na javnem mestu, »ekstremna pornografija« itd. Pri otroški pornografiji obravnava tudi dva temeljna problema: (a) definiranje gradiva (otroka, nespodobne podobe) in (b) izvršitvena ravnanja. Glede zadnjih navaja nekatere primere, kjer je zaradi narave delovanja IKT meja med posedovanjem, razmnoževanjem, shranjevanjem občutno zabrisana. Nekatera »razmnoževanja« se vršijo v terminalskih napravah avtomatično (brez vednosti uporabnika, na primer *cache* spomin), podatki so shranjeni v napravi kljub temu, da jih je uporabnik že zbrisal z računalnika, nekateri podatki pa so lahko prišli v uporabnikovo terminalsko opremo brez njegove vednosti (na primer z neželeno pošto, z virusom). Navedene žariščne točke pri inkriminaciji dejanj, povezanih z otroško pornografijo, avtor ponazori s številnimi primeri in primerjalnopravnimi rešitvami.

V skupino *kaznivih dejanj, povezanih z govorom in komunikacijo*, avtor uvršča (i) sovražni govor, (ii) zlonamerno in neprimerno komunikacijo in (iii) nadlegovanje.

Zadnja skupina materialnih določb so (3) *kibernetična kazniva dejanja, povezana z integriteto sistema ali podatkov*, ali »prava« kibernetična kazniva dejanja. Bistveno za to skupino kaznivih dejanj je, da poskušajo slediti načelu minimalne cone kriminalnega, tako da so koncepti »dostopa«, »spremembe« in »motenja« IKT vezani na koncepte avtorizacije in škode. A avtor ugotavlja, da ta pristop, ki avtorizacijo postavlja za prag cone kriminalnega, postaja neprimeren.

Pred analizo petih oblik kaznivih dejanj, povezanih z integriteto, avtor obravnava dve predhodni vprašanji: (a) kaj sploh so računalniki, sistemi in naprave, ki naj jih kazensko pravo štiti, in (b) kaj je avtorizacija (upravičenost) oziroma pravica dostopa? Na obe vprašanji odgovarja z mejnimi primeri, ki zamegljujejo doslejšnje koncepte: na primer ali je v P-2-P omrežju, kjer uporabnik pusti del svojega sistema odprtega za druge uporabnike (na primer *My Share Folder* v omrežju *KaZaA*), podeljena »avtorizacija« za dostop?

Oblike kaznivih dejanj, povezanih z integriteto, obravnavane v publikaciji, so: (a) neupravičen dostop, (b) neupravičene spremembe (v tem delu analiza pojem škode, *DoS* napad, dostop, terorizem), (c) neupravičeno prestrezanje, (d) zloraba naprav oziroma nezakonite naprave in (e) neželena komunikacija (*spam*).

Poglavje *Ukvarjanje s problemi podatkov: kibernetična forenzika in kazenski postopek* je namenjeno analizi odkrivanja, preiskovanja in postopkov zbiranja dokazov (forenziki) kibernetičnih kaznivih dejanj. Ugotovitve tega poglavja se ne nanašajo le na odkrivanje in preiskovanje kibernetične kriminalitete, temveč so relevantne za vsa kazniva dejanja, ki vključujejo računalnike in kibernetični prostor, ob tem pa je digitalno preiskovanje relevantno ne zgolj za kazenske, temveč tudi civilne postopke.

Poglavje uvodno predstavi računalniško in internetno forenziko, a ne s predstavitvijo številnih (tehnično zapletenih) forenzičnih tehnik, temveč s prikazom (a) temeljnih problemov, povezanih s pridobivanjem »kiber« podatkov, (b) procesa identifikacije osumljenцев in (c) pridobivanja podatkov, povezanih z osumljenčevimi aktivnostmi.

Preiskovanje kibernetičnih kaznivih dejanj in zbiranje dokazov za kazenski pregon, imenovano tudi »računalniška in internetna forenzika«, »digitalna forenzika« ali »kibernetična forenzika«, je izjemno težavno zaradi netelesnosti in pogosto tudi prehodnosti podatkov, ki naj služijo kot dokaz zoper

osumljenca. Zaradi tega so tako pridobljeni podatki podvrženi očitkom o napakah, podtikanju, slabemu tehničnemu delovanju, kar vodi do nedovoljenosti takšnih dokazov pred sodiščem. Temeljni problemi, povezani s podatki, ki so predstavljeni v publikaciji, so: problem prepoznavanja identitete uporabnika, problem identifikacije (fizične) lokacije, problem integritete podatkov in (nasproten) problem »lepljivosti« podatkov, težavnost analize (velike količine pridobljenih) podatkov itn. Vse te težave vplivajo na dopustnost digitalnih dokazov in njihovo dokazno vrednost.

Sledljivost podatkov omogoča identifikacijo osumljenca. Zato je glavna naloga preiskovalca, kako na podlagi »virtualne« identitete identificirati identiteto »resnične« osebe. Digitalni forenzični proces pridobivanja podatkov obsega naslednje stopnje: (i) identifikacija dostopnih podatkov, (ii) ohranjanje teh podatkov, ki minimalizira popačenje originalnih podatkov, (iii) analiza teh podatkov in (iv) predstavitev teh podatkov in iz njih izvedenih dokazov na sodišču. Ker se področje kibernetike forenzike vedno bolj profesionalizira (na primer s podeljevanjem certifikatov, ki jih v VB podeljuje *The Council for the Registration of Forensic Practitioners*) in specializira (na primer na postopke pridobivanja podatkov, ki so ločeni od postopkov ocenjevanja in vrednotenja podatkov), so se za vsa ta opravila oblikovala posebna postopkovna pravila.

Policijske tehnike odkrivanja in preiskovanja kaznivih dejanj se za potrebe razčlenitve metod pridobivanja kibernetičnih forenzičnih podatkov delijo na (a) prisilne, ki vključujejo preiskave in zasege ter se uporabljajo v zgodnejših fazah odkrivanja in preiskovanja, in (b) prikrite, ki vključujejo prestrezanje podatkov in nadzorstvo. Osrednji del poglavja predstavljajo obsežno obravnavane glavne metode pridobivanja kibernetičnih forenzičnih podatkov:

- (1) pridobivanje podatkov od osumljenca s prikritim kibernetičnim opazovanjem (angl. *cyber-surveillance*),
- (2) pridobivanje podatkov od ponudnikov komunikacijskih storitev in
- (3) prisilno pridobivanje podatkov od osumljenca s preiskavami in zasegi.

Prikrito kibernetično opazovanje se nanaša bodisi na posamezne osebe bodisi komunikacijske aktivnosti bodisi se izvaja na posameznih »virtualnih« lokacijah; zaseda lahko različna mesta znotraj mreže ali pa se izvaja pri končnemu uporabniku. Ta del obravnava prikrito opazovanje, ki ga izvajajo organi pregona in ga urejajo kazenska procesna pravila. Obravnavani sta dve kategoriji prikritega kibernetičnega opazovanja: (a) osredotočeno prikrito opazovanje, ki ga izvajajo akterji kazenskopravnega sistema, in (b) bolj invazivno in ne osredotočeno opazovanje, tj. »monitoring« in »filtriranje«, ki ga izvajajo država in zasebni subjekti kot generičen varnostni

ukrep (na primer s požarnimi zidovi). Posebno pozornost avtor nameni »lokacijsko zasnovanim opazovalnim sredstvom« (angl. »honeypot«), ki služijo kot vabe za odvrčanje oziroma provociranje kriminalne aktivnosti (na primer lažne spletne strani, ki obljublajo otroško pornografijo), in prikritemu opazovanju aktivnosti v P-2-P omrežjih (angl. *P2P infiltration*), ki slovijo kot mesta za izmenjavo nezakonitih vsebin.

Pridobivanje podatkov od ponudnikov komunikacijskih storitev (ISP) odstira mit, da je internet prostor, ki zagotavlja anonimnost uporabnikov. Dokazi, ki jih (potencialno) lahko zagotovijo ISP-ji, vsebujejo (a) podatke o vsebini komunikacije (angl. »content data«) ali (b) podatke o lastnostih komunikacije (angl. »communications data«); nekateri podatki so »nepremični«, tj. shranjeni pri ISP-ju, drugi so prehodni in jih je potrebno prestreči. Bistveno je, da je pridobivanje teh podatkov podvrženo številnim pravilom in da zaradi intenzivne rasti in povezovanja omrežij prenosi podatkov običajno potekajo preko številnih ISP-jev. Publikacija obravnava dolžnost ISP-jev, da vzdržujejo prestrezne zmogljivosti, in v municiozni maniri predstavi pridobivanje podatkov o vsebini in podatkov o komunikaciji, ki omogočajo povezavo virtualne identitete z resnično identiteto osumljenca, ter razliko med obema vrstama podatkov. Obravnavani so vsi relevantni pravni akti EU (na primer Direktiva o hrambi podatkov, ki je izzvala revolt združenj ISP-jev). Avtor na koncu posebej obravnava primere zaseženih podatkov in naprav, ki so zaščitene z gesli in kriptografskimi mehanizmi, saj tovrstna tehnologija predstavlja vedno večjo oviro preiskovalcem kibernetične delinkvence.

Sklepna avtorjeva ugotovitev je, da digitalne informacije postavljajo pod vprašaj tradicionalne kazenske procesne koncepte. Medtem ko pravne praznine v kazenskem materialnem pravu praviloma učinkujejo obdolžencem v korist, gredo pravne praznine v kazenskem procesnem pravu pogosto na škodo obdolženčevih temeljnih človekovih pravic. Avtor poglavje zaključí precej pesimistično, saj ugotavlja, da se je tehnica v kibernetičnem kazenskem procesu močno nagnila v korist organov pregona in na račun pravic obdolženca in na breme ISP-jev, ki morajo na svoje stroške zagotavljati številne zmogljivosti, ki prvenstveno služijo lažjemu državnemu nadzoru.

Samostojno je obravnavana tudi problematika **Mednarodnih vidikov: jurisdikcija in harmonizacija**. Ker so računalniška in kibernetična kazniva dejanja pogosto čezmejna, je bilo potrebno tradicionalne pravne koncepte in načela prilagoditi spremenjenemu okolju. Poglavje obravnava materialna in procesna jurisdikcijska pravila v angleškem kazenskem pravu in poskuša predstaviti »klasičen« problem internetnega prava: dejanje je lahko povsem zakonito v domačem okolju, a ovrednoteno kot kriminalno v okolju prejemnika. Drug del poglavja pa obravnava mednarodne iniciative za harmonizacijo in

zmanjševanje kazenskih materialnih in procesnih razlik med različnimi državami.

Publikacija obravnava iniciative po harmonizaciji kazenskih procesnih in materialnih pravil Sveta Evrope, držav skupine G8, ki so sprejele načela »o čezmejnem dostopu shranjenih podatkov«, OZN, držav Commonwealtha in EU. Aktivnosti zadnje se na področju kibernetike kriminalitete nanašajo na skupno oblikovane inkriminacije, predpisane kazenske sankcije, procesne mehanizme in člansko institucionalno sodelovanje (na primer Europol, Eurojust, ENISA – *European Network and Information Security Agency*).

Sklepno je potrebno ugotoviti, da so kibernetika kazniva dejanja še vedno izvršena v in med fizičnimi ozemlji. Zahteve po posebnem a-teritorialnem statusu kibernetikega prostora niso dobila ustrezne mednarodne podpore. Dejansko stanje v jurisdikciji držav pa je danes takšno, da države *de facto* izgubljajo pristojnost v procesnem smislu, a v zameno prejemajo podaljšani jurisdikcijski doseg in povečanje državne moči.

Poglavje **Dokazne teme: predstavitev podatkov** se nanaša na kibernetiko dokazno pravo, s preučitvijo računalniških dokazov v kazenskih postopkih pred angleškimi sodišči, tj. na prvi instanci pred *Magistrate's Court* ali *Crown Court*, od predkazenskega postopka do glavne obravnave. Ker gre za posebnosti angleškega prava, kot na primer pravica odkritja vseh dokazov že pred glavno obravnavo, so morda manj zanimiva. Pomembne uvide pa ponuja podpoglavje o zlorabi procesa (zlasti »*entrapment*«) in dokazni vrednosti posameznih dokazov, ki morajo izpolnjevati pogoje avtentičnosti (angl. *authenticity*), ki se nanaša na izvor dokaza, integritete (angl. *integrity*), ki se nanaša na točnost in celovitost dokaza, in odgovornosti (angl. *accountability*), ki se nanaša na okoliščine, v katerih je bil dokaz pridobljen.

Poglavitna kvaliteta publikacije je municiozna analiza vseh pomembnejših kazenskih materialnih in procesnih dilem, povezanih z inkriminiranjem kibernetikega kaznivih dejanj in njihovim odkrivanjem in kazenskim pregonom. Gotovo ni pomembnejše dileme kazenskega prava, povezanega s kibernetiko kriminaliteto, ki je publikacija ne bi obravnavala. Občudovanja vredna je tudi primerjalnopravna umeščenost obravnavane teme. Številne ponazoritve z judikati publikaciji zagotavljajo večjo berljivost in zanimivost. Kljub tehnični zapletenosti teme, je avtor ubral pravšnjo pot med pravom in tehnologijo, tako da je razumljiva vsem povprečnim uporabnikom informacijsko-komunikacijske tehnologije in povprečno pravno osveščenim posameznikom. Odlika publikacije je tudi njen zmerni »tempo«, ki omogoča postopno prodiranje v globine kazenske regulacije virtualnega sveta. Glavna slabost publikacije je gotovo osredotočenost na anglosaške pravne

sisteme. Kljub tej »slabosti«, ki je v veliki meri zmanjšana s primerjalnopravnimi analizami, pa priporočam branje tudi teh delov publikacije, saj si kazenskopravni izzivi in odzivi postajajo v veliki meri podobni.

Aleš Završnik